TRIVANDRUM SANSKRIT SERIES

NO III.

NALABHYUDAYA

OF

VÂMANA BHATTA BÂNA.

Edited with Notes

BY

T GANAPATI ŚÂSTRÎ

Principal His Highness the Maharajah's Sanskrit College, Trivandrum

---

PUBLISHED UNDER THE AUTHORITY OF THE GOVERNMENT OF HIS HIGHNESS THE MAHARAJAH OF TRAVANCORE

TRIVANDRUM

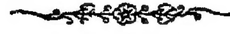
PRINTED AT THE TRAVANCORE GOVERNMENT PRESS

1907

॥ श्रीः ॥

अनन्तशयनसंस्कृतग्रन्थावलिः

ग्रन्थाङ्कः ३.

नलाभ्युदयः

महाकविवामनभट्टबाणकृतः

अनन्तशयनस्थराजकीयसंस्कृतविद्यामन्दिराध्यक्षेण

त. गणपतिशास्त्रिणा

संशोधित

लघुटिप्पण्या च संयोजित. ।

स च

अनन्तशयने

महामहिमश्रीमूलकरामवर्मकुलशेखरमहाराजशासनेन

राजकीयमुद्रणयन्त्रालये

मुद्रयित्वा प्रकाशितः ।

कोळम्बाब्दाः १०८२, क्रैस्ताब्दाः १९०७.

The author of this poem can be inferred to be Vamana Bhatta Bàna from the statements "[illegible] नलाभ्युदये" at the end of each sarga We can safely say that this Vàmana Bhatta Bána is not different from Vàmana Bhatta Bana, the author of शृङ्गारभूषण, [illegible] [illegible] and ‡ others, because all these works are written in the same clear, easy and sweet style The author tried to imitate the famous prose writer Bhatta Bàna in his art of prose-writing and as the result of his emulation was able to bring forward his prose-work called Vema Bhúpálacharita which gained him the title of Abhinava Bhatta Bàna He himself says, at the commencement of this Vema Bhûpàlacharita, thus —

"वागकवीन्द्रादन्ये काणा खलु [illegible] ।
इति जगति रूढमयशो वत्सकुलो [illegible] माष्टि)" ॥

"कविरभिनवबाण काव्यमत्यद्भुतार्थं भुवनमहितभूमा नायको वेमभूप ।
त्रिभुवनमहनीयख्यातिमानेष योग प्रकटयति न केषा पण्डिताना प्रहर्षम्" ॥

The following passage at the end of the same work

"सर्वोत्कर्षेण वर्त्तमान [illegible] विश्वविश्वम्भरापाल-
मौलिमालामकरन्दसुरभितचरणारविन्दो जयति विश्वाधिकविभवो वेमभूपाल "

makes it clear that the hero Vema [illegible] was alive when the work was being completed and therefore the author must be his contemporary This Vema Bhupala (also known as Vira Narayana) — son of † Pedakomati and grandson of Macha Vema's brother was well-versed in all arts and has written शृङ्गारदीपिका (अमरुकशतकव्याख्या) and सङ्गीतचिन्तामणि. He was also ruler of Trilinga Country The time of Anna Vema, son of Vema (Machi's brother,) is known to be the first half of the fifteenth century from a * Tamrasasana of the year

‡ रघुनाथचरित, शब्दरत्नाकर and शब्दचन्द्रिका.

† See the beginning of शृङ्गारदीपिका

* See inscription No 143, प्राचीनेलखमाला, Kavya Mala Series, Bombay.

1148 A D. and it is probable that the cousins, Anna Vema and Vema Bhupala might have lived about the same time Hence the probable date of Vema Bhupāla and consequently that of our author is about the first half of the fifteenth century A D

The single palmleaf manuscript Copy of नलाभ्युदय written in Malayalam characters was obtained from H H the Maharajah's Palace Library It appears to be 100 years old and contains however only 8 sargas and three slokas in the 9th sarga No other manuscript copy can be had from anywhere But the procured manuscript copy being a correct one, the eight sargas are now published for the benefit of the Sanskrit Reading Public The slokas in the 9th sarga are the following —

"गते बहुतिथे काले पर्णादो नाम बाडव ।
उपेत्य कुण्डिन भैमी रहस्येतदभाषत ॥ १ ॥

अथ ग्रामेषु देशेषु वनषूपवनेषु च ।
नळमन्वेषमाणास्ते नाधिजग्मुर्द्विजातय ॥ २ ॥

दमयन्त्युदिता वाच जगदुस्तत्र तत्र ते ।
न कश्चिदपि सर्वस्या पृथिव्यामुत्तर ददौ ॥ ३ ॥"

निवेदना।

इदं काव्य "वामनभट्टबाणकृते नलाभ्युदये" इति सर्गसमाप्तौ लेखनाद् **वामनभट्टबाणेन** प्रणीतमित्यवगम्यते। अय च **वामनभट्टबाणः श्रृङ्गारभूषण-पार्वतीपरि**[illegible] भिन्न इति शक्य वक्तु, यतोऽस्मिन् काव्ये श्रृङ्गारभूषणादौ च प्रसादसौकुमार्यमाधुर्यसम्पदेकच्छायोपलभ्यते। अय कविर्गद्यरचनाया गद्यकविसम्राजा **श्रीभट्टबाणेना**पि सह गुणगृध्नुरस्पर्धत, स्पर्धागुण **चाभिनवभट्टबाण**विरुदलक्षण **वेमभूपालचरिता**ख्याया आख्यायिकाया निर्माणादलभत। एव ह्याख्यायिकाया आदावाह —

"**बाण**कवीन्द्रादन्ये काणा खलु सरसगद्यसरणीषु।
इति जगति रूढमयशो वत्सकुलो (वामनोऽधुना मार्ष्टि) ॥
कविर**भिनवबाणः** काव्यमत्यद्भुतार्थं भुवनमहितभूमा नायको **वेमभूपः**।
त्रिभुवनमहनीयख्यातिमानेष योग. प्रकटयति न केषा पण्डितताना प्रहर्षम् " ॥

इति। समाप्तौ च

"सर्वोत्कर्षेण वर्तमान· साक्षाल्लक्ष्मीसमुच्चार्यमाणजयशब्दो विश्वाविश्वम्भरापालमौलिमालामकरन्दसुरभिचरणारविन्दो जयति विश्वाधिकविभवो **वेमभूपालः**॥"

इति **वेमभूपालस्य** वर्तमानताविष्कारादस्य कवेस्तद्भक्तस्य तत्समकालत्वमवसीयते। **वेमभूपालस्तु वीरनारायणापरनामा वेमाग्रजमाचपौत्र पेदकोमटिसूनु·**

१ आदिपदग्राह्य **रघुनाथचरितं शब्दरत्नाकरः**, **शब्दचन्द्रिका** च। **साहित्यचिन्तामणिर**पि कदाचिद् वामनभट्टस्य कृतिर्भवेत्। किन्तु तत्र परिच्छेदसमाप्तिषु " इति श्रीवीरनारायणीये साहित्यचिन्तामणावलङ्कारशास्त्रे परिच्छेद " इत्येव दृश्यते न तु कर्तृनाम। **वीरनारायणस्तु** न कर्ता भवितुमर्हति, यस्मात् स एवोदाहरणप्रसङ्गाद् भूयिष्ठमुपश्लोक्यते। **अन्नवेमो**ऽपि द्वित्रस्थलेषु तत्र स्तूयते।

२ "राज्य **वेमः** सुचिरमकरोत् प्राज्यहेमाद्रिदानो भूमीदेवैर्भुवमुरुभुजो भुक्तशेषामभुङ्क्त।
श्रीशैलाग्रात् प्रभवति पथि प्राप्तपातालगङ्गासोपानानि प्रमथपदवीमा रुरुक्षुश्चकार ॥
माचक्षोणिपतिर्महेन्द्रविभवो **वेम**क्षितीशाग्रजो
हेमाद्रे सदृशो बभूव स गुणैस्तस्य त्रयो नन्दना.।
कीर्त्या जाग्रति **रेड्डिपोत**नृपति **श्रीकोमटीन्द्रस्त**तो
नागक्ष्मापतिरित्युपात्तवपुषो धर्मार्थकामा इव ॥
वेमाधिपो माचविभुश्च नन्दनौ **श्रीकोमटीन्द्रस्य** गुणैकसश्रयौ।
भूलोकमेकोदरजन्मवाञ्छया भूयोऽवतीर्णाविव रामलक्ष्मणौ ॥
स **वेमभूपः** सकलासु विद्यास्वतिप्रगल्भो जगदोब्बगण्ड।"

श्रृङ्गारदीपिका (अमरुकशत व्याख्या)

[illegible] द्राधिप-
कैस्त्या[illegible] पूर्वार्धे स्थित, [illegible] नुजस्य वेमस्य
सूनु अन्नवेम: [illegible] १३७०शक तदीयात् ताम्रशासनपत्राद्
ज्ञायते, [illegible] न तुल्यकालौ [illegible] ।

अस्य काव्यस्य [illegible] मेकमेव
प्रतिरूप राजकीयग्रन्थश [illegible] । तदपि नवमसर्गतृतीयश्लोकावधिकम् ।
तथापि तच्छुद्ध पिपाठिषूपकारक्षम चेति कृत्वा तदाधारेणाष्टमसर्गान्तो भाग सम्प्रति
मुद्रयित्वा प्रकाशित ।

नमसर्गश्लोकाश्चैते —

"गते बहुतिथे काले पर्णादो नाम बाडव ।
प्रत्येत्य कुण्डिन भैमी [illegible] ॥ १ ॥
अथ ग्रामेषु देशेषु [illegible] च ।
[illegible] नाविजग्मुर्द्विजातय ॥ २ ॥
दमयन्त्युदिता वाच जगदुस्तत्र तत्र ते ।
न कश्चिदपि सर्वस्या पृथिव्यामुत्तर ददौ ॥"

१९०७-३-३०.
अनन्तशयनम्.

त. गणपतिशास्त्री.

१ एतच्च काव्यमालान्तर्गताया [illegible] या १४३ तम शासनपत्रम् । तत्रैव लिखित—
' सोपानानि विधाय वेमनृपति [illegible]
स्तम्भत्व निजधर्मशासननिधे श्रीशैलमेवानयत् " ।
वीरश्रीपति[illegible] नृपतिर्वेमाक्षितीशात्मज " ।
' तस्यानुजन्मा [illegible] कीर्तिप्रियो भूपतिरन्नवेम " ॥
" शाकाब्दे गगनाश्वविश्व(१३७०)गणिते [illegible] संवत्सरे
माघे कृष्णचतुर्दशीशिवतिथौ वीरान्नवेमप्रभु ।
प्रादादिर्म्मा[illegible] अतुल कृत्वाग्रहारोत्तम
ग्राम लोहितगोत्रजाय विदुषे श्रीइम्मडीन्द्राय स " ॥

॥ श्रीः ॥

महाकविवामनभट्टबाणकृतो

नलाभ्युदयः ।

प्रथमः सर्गः ।

श्रीमान् नलो नाम गुणैः प्रतीतो निधि कलाना निषधेषु राजा ।
अष्टादशद्वीपवतीमशेषामधत्त गामङ्कतले निवेश्य ॥ १ ॥

शृङ्गाणि मेरोरवगाहमाना सहस्रधा भूवलयेऽवतीर्णा ।
यत्कीर्त्तिरापूरितभोगिलोका गङ्गेव लोकानखिलान् पुनीते ॥ २ ॥

तपत्यपि स्वैरमरातिवर्गैः प्रतापवह्नौ सुतरामसह्ये ।
पयस्समुद्रानुकृति दधानैर्यशोभिराप्यायत यस्य भूमिः ॥ ३ ॥

बाहू तरू यस्य समाश्रयन्ती प्राणानिलैर्दीपिका रिपूणाम् ।
अधत्त निर्मोकवती यशोभि क्रौर्यं भुजङ्गीव कृपाणवल्ली ॥ ४ ॥

यत्खड्गवल्ली रणरङ्गभूमौ वितन्वती [illegible]
दृष्ट्वेव सङ्घर्षमुपेयिवद्भि प्रत्यर्थिना ताण्डवित कबन्धै. ॥ ५ ॥

यात्रासु नासीरतुरङ्गनुन्न रजो विसर्पत् ककुभा मुखेषु ।
यस्यारिनारीनयनाद् भवन्त्याः कादम्बिनी कापि बभूव वृष्टेः ॥ ६ ॥

अनीयतानन्यचिकित्सनीयो भुजापदानश्वत्रपुर्वेदीयः ।
प्रत्यर्थिशुद्धान्तविलोचनानामम्भस्सिरामोक्षत एव शान्तिम् ॥ ७ ॥

यस्यानिशं प्रज्वलत. स्फुरन्त्या प्रतापवह्ने शिखयावलीढ ।
द्विषां यशश्शाल्मलितूलराशिर्मलीनसा प्राप्य दशां व्यरसीत् ॥ ८ ॥

रणक्षितौ धन्विनि यत्र रोषाज्ज्यामायतां कर्षति कार्मुकस्य ।
पलायत ज्यामखिलां[1] विमुच्य पर्यस्तधैर्यः परिपन्थिलोक. ॥ ९ ॥

भीताः परे भूपतयो दिशन्ति महीलवं भूपतये परस्मै ।
क्रुद्धोऽपि यः स्म द्विषतां कुलाय स्वाराज्यमव्याहतमाशु दत्ते ॥ १० ॥

---

१. ज्या भूमि मौर्वी च.

स वीरसेनस्य महीतलेन्दोस्त[illegible] ।
कुलेन शीलेन गुणेन धाम्ना पुरा पुरो[illegible]मानमागात् ॥ ११ ॥
एकेन तस्यातपवारणेनच्छायावतो [illegible] ।
एतत्तु चित्रं यदमुष्य नित्यं प्रत्यर्थिनां [illegible] वर्गः ॥ १२ ॥
क्षेमङ्करे तस्य करे जगत्याः ससर्जे वृष्टिं समये विधाता ।
रराज सस्याभरणा धरित्री प्रजाश्च [illegible]भूवन् ॥ १३ ॥
नचाश्विनौ नापि च पुष्पबाणं न चापि साक्षादरविन्दनाभम् ।
सुजातमूर्तेर्निषधाधिपस्य रूपस्य[illegible] प्रतीपः ॥ १४ ॥
सतीषु विद्यासु स शिक्षितासु [illegible] हृदयेऽभिमेने ।
जगत्प्रबोधाभिरतस्य [illegible] एव ॥ १५ ॥
विनीतबाल्यः श्रुतवृद्धयोगात् स पार्थिवश्री[illegible] ।
करग्रहात् पार्थिवकन्यकानां प्रागेव जग्राह करं[1] धरित्र्याः ॥ १६ ॥
तदा प्रणेतुः क्रथकैशिकानां भीमस्य राज्ञो [illegible] ।
संन्यस्तपद्मा[2] कमलेव कन्या वयो जगन्मोहनमाससाद ॥ १७ ॥
दिने दिने लङ्घितमुग्धभाव[illegible] ।
विभक्तसर्वावयवं वराङ्ग्या [illegible] ॥ १८ ॥
दधौ शरत्पङ्कजिनीव काञ्चिदङ्गेन सा कान्तिमगल्भकेशी ।
आमोदनिष्यन्दि मुखाब्जमस्या नेत्रद्विरेफैरभिपप्यमासीत् ॥ १९ ॥
आयामिनोर्लोचनयोरमुष्या [illegible] ।
अध्यापयामासुरवन्ध्यपातं मनोभुवः पञ्च शरान् प्रतीतान् ॥ २० ॥
विहारभूमिः कमनीयताया व्यानद्धमुक्ताभरणो बभार ।
कण्ठस्तदीयः सविधप्रसूतमुक्तामणेः कम्बुनिधेरभिख्याम् ॥ २१ ॥
स्वभावतः पाटलपाणिपद्मं [illegible] ।
अग्रप्रदेशाहितहल्लका[3]या श्रियं दधौ चम्पकमालिकाया ॥ २२ ॥
अचोरि नूनं कलशैर्विमूढैः सन्नाहिनी तत्कुचकुम्भशोभा ।
अतः क्रियन्ते जनताभिरेषामद्यापि कण्ठे गुणबन्धनानि ॥ २३ ॥

---

१ करः पाणि राजभाग च   २ सन्यस्तपद्मा त्यक्तकमला.   ३ हल्लक रक्तकल्हारम्.

तमोमषीरञ्जितयेव तस्या मध्ये मनस्तूलिकया मनोभूः ।
संमोहनी रोमलताच्छलेन लिलेख मन्त्राक्षरपङ्क्तिमेव ॥ २४ ॥

उवाह तस्याः परिणाह[illegible]हितो नितम्बः ।
नक्षत्रमालापरिवेषशोभिसमुन्नतैरावतकुम्भलक्ष्मीम् ॥ २५ ॥

न केवलं सोरुयुगस्य कान्त्या जिगाय रम्भामुपमानभूताम् ।
अदृष्टपूर्वेण जग[illegible] रूपेण रम्भामपि [illegible] ॥ २६ ॥

अनङ्गवीरस्य निषङ्गशोभा विजिष्णु [illegible] तस्याः ।
सादृश्यमूरुद्वयका[illegible] शफरद्वयेन ॥ २७ ॥

रागाम्बुराशेर्नवविद्रु[illegible] पादाम्बुज [illegible] ।
विनापि लाक्षारसरञ्जने[illegible] ॥ २८ ॥

हंसीगतिप्रक्रमचातुरी[illegible] ।
विलासमन्दालसचङ्क्रमा[illegible] गतानि तस्याः ॥ २९ ॥

सा तेन तन्वी सुभगा प्रकृत्या [illegible] चकाशे ।
स्वभावत[illegible]मा [illegible] किमुत प्रसूनैः ॥ ३० ॥

शुद्धान्तवर्तिन्यपि राजपुत्री [illegible] रूढा [illegible] ।
गुप्तापि कर्पूरमयी शलाका सम्यक् प्रतीयेत हि सौरभेण ॥ ३१ ॥

कथाप्रसङ्गेन सखीभिरुक्तान् प्रक[illegible]मानान् बहुशो जनेन ।
अङ्गैरुदञ्चत्पुलकैरजस्रं नलस्य शुश्राव गुणान् नताङ्गी ॥ ३२ ॥

तद्रूपविद्भिर्लिखितोपनीतं [illegible] निहितं विविक्ते ।
प्रहर्षविस्फारितलोचना सा [illegible] बाला ॥ ३३ ॥

पित्रोर्मिथश्चिन्तयतोरमुष्या वरं सरूपं क्व लभेमहीति ।
लज्जावती सा पुलकैरगोप्यैरनक्षरं कौतुकमाचचक्षे ॥ ३४ ॥

अनन्यसाधारणरूपलक्ष्मीमनङ्ग[illegible]धिदेवतां ताम् ।
नलोऽपि लोकाद् गदतोऽनुवेलं शुश्राव सर्गातिशयं विधातुः ॥ ३५ ॥

यदा विदर्भाधिपतेस्तनूजां शुश्राव सौन्दर्यनिधिं नरेन्द्रः ।
तदैव चेतोमुकुरे नतभ्रूरनूदमुष्य प्रतिबिम्बितेव ॥ ३६ ॥

---

१ 'शृङ्गारो गजमण्डन । स्यासको नक्षत्रमाला' इति यादव   २ वर्णयितुं शक्यानि

अन्योन्यमेवं कुलशीलरूपगुणैस्तयोः कर्णपथं प्रयातैः ।
सन्दर्शनादप्यधिको बभूव चित्ते गरीयानभिलाषबन्धः ॥ ३७ ॥

स कुण्डिनाख्यं नगरं पुरेषु देशेषु तानेव विदर्भसंज्ञान् ।
भीमं नृपालेषु विनैव हेतुं पुरो जनानां प्रशशंस भूयः ॥ ३८ ॥

न सल्लापाभिमतैर्वयस्यैः सङ्गीतगोष्ठीमपि नाबबन्ध ।
अमात्यनिक्षिप्तभरोऽद्भुतष्ठौ स केवलं मन्मथशासनानि ॥ ३९ ॥

रहस्तु तत्पूर्वमवाञ्चितेभ्यो नृपः सखिभ्योऽपि जुगोप भावम् ।
अहेतुकं तद्वपुषि प्रसर्पन्नापाण्डिमा [illegible] ॥ ४० ॥

उत्कण्ठया तां प्रति राजकन्यां सन्तप्यमानं निषधाधिनाथम् ।
आकर्णमाकृष्य जघान मुक्तै [illegible] शरैर्मनोभूः ॥ ४१ ॥

मर्माविधां मन्मथसायकानां [illegible] स भीमपुत्र्याः ।
सङ्कल्पसिद्धेषु समागमेषु बभार [illegible] तनुत्रम् ॥ ४२ ॥

सुगन्धिसौगन्धिकदामयुक्तः सिक्तः जलैः सेवितमन्दवातम् ।
आरुह्य सौधं निशि तापशान्त्यै न निर्ववौ चन्द्रमसो मयूखैः ॥ ४३ ॥

प्रत्यूषशेषासु विभावरीषु कथञ्चिदामुद्रितलोचनान्तः ।
रुतेन तारेण विबोध्यमानः स विव्यथे पञ्जरशारिकाणाम् ॥ ४४ ॥

अथारतिं तामपनेतुकामः स पञ्चषैरेव समं वयस्यैः ।
अतर्कयन् प्रत्युत तापहेतुमगाहतोद्यानभुवं नरेन्द्रः ॥ ४५ ॥

अनुप्रवालं ग्रथितप्रसूनानानर्तिताग्रान् मृदुनानिलेन ।
स षट्पदव्याकुलितोपशल्यान् गानङ्गुग्रानतरूनपश्यत् ॥ ४६ ॥

मज्जन् मधुस्रोतसि *माधवीनामुद्धूधिरानार्तितबालचूतः ।
वनश्रियो निश्वसितानुकारी नलस्य धैर्यं मरुदाचचाम ॥ ४७ ॥

निलीयमाना कुसुमेष्वलीनां पङ्क्तिर्विनाञ्जनबिन्दुनीला ।
उत्पादयामास नलस्य चित्ते कन्दर्पगन्धद्विपदानशङ्काम् ॥ ४८ ॥

---

१ तान् देशान् । बहुवचनमवयवबहुत्वारोपात्. २ तत्पूर्वमिति गोपनक्रियाविशेषणम् । इदम्प्रथममित्यर्थः *मालतीनामिति पाठान्तरम्.

अनक्षितावुत्किरतः परागं च्योतन्मधुस्यन्दमदोदकस्य ।
भृङ्गावली सा सुरभिद्विपस्य चस्खाल कालागम[illegible] ॥ ४९ ॥

ततो वसन्तागमसूचकेन किञ्चित्समुन्मीलितपञ्चमेन ।
सुप्तश्चिरं चेतसि तस्य कामः प्राबोधि पुंस्कोकिलकूजितेन ॥ ५० ॥

पुष्यत्प्रवालाः प्रथितप्रसूना वसन्तसम्पादितनव्यशोभा ।
उद्यानवृक्षा विरहार्तिभाजस्तस्य क्षतक्षारसमा बभूवुः ॥ ५१ ॥

तत्राप्यलब्ध्वा स्मरतापशान्ति सञ्जातशैत्य जलसारतेन ।
किमप्यसौ केलिसरःप्रतीरे नृपो लतामण्डपमाससाद ॥ ५२ ॥

मनोभवोद्दीपनकेलिदक्षे सङ्केतभूमौ रमणीयतायाः ।
लतागृहे तत्र निषेदुषोऽस्य चिन्ता विभोर्नैकमुखी बभूव ॥ ५३ ॥

कदा नु वित्रस्तकुरङ्गनेत्रा तन्वी विदर्भान्वयदीपलेखा ।
कृतार्थयेदस्य जनस्य नेत्रे केनापि पुण्येन पुराकृतेन ॥ ५४ ॥

आहोस्विदस्मिन् सुतरामसह्ये विधाय मा वस्तुनि बद्धभावम् ।
अपूर्ववैचित्र्यविधानशिल्पी स केवल क्रीडति किन्नु वेधा ॥ ५५ ॥

पृच्छेम वा दूतमुखेन भीम कन्या खलु स्व परकीयमेव ।
चित्ते तदीये कुलशीलरूपैः को नाम धन्योऽभिमतो वरोऽस्या ॥ ५६ ॥

अयं च निर्हेतुकमार्यवृत्तिरर्थे भविष्यन्तमिवाधिगन्ता ।
सप्रत्यय शंसति मे वराङ्गयाः सम्बन्धमागामिनमन्तरात्मा ॥ ५७ ॥

यद्वा विकल्पः क्रियते किमस्मिन् यः स्वेच्छया विश्वमिदं विधत्ते ।
स एव कुर्याद्विधिरानुकूल्यं तस्याश्च मे सङ्घटना यदि स्यात् ॥ ५८ ॥

इति बहुविधचिन्तादरक्लिष्टान्तरात्मा
नृपतिरतिगभीरां चित्तवृत्ति निगुह्य ।
अरमत स वयस्यैः कौतुकेनाभिपश्यन्
मधुसमयसमुत्था काननोपान्तलक्ष्मीम् ॥ ५९ ॥

इति वामनभट्टबाणकृतौ नळाभ्युदये
प्रथम सर्ग ।

अथ द्वितीयः सर्गः ।

अथ तत्र यदृच्छयोपयातान् पुनरा तेषु विहारकौतुकेन ।
अभिरामतनूनदृष्टपूर्वान् मदनार्तः स ददर्श [illegible] ॥ १ ॥

मदशालिविलासिनीलली[illegible] विधातुम् ।
सहजेन विलासमन्थरेण क्रमणेनेव मुहु कृताभिलाषान् ॥ २ ॥

वपुषा शरदिन्दुबिम्बकान्ति हसतो [illegible] ।
कळमञ्जुगिरा मनोज्ञचञ्चूचरणो[illegible]चारुपाटलिम्न. ॥ ३ ॥

उपसृत्य सचाटुकारमाराद् [illegible] गरुद्भिः ।
ददतो निजचञ्चुभि प्रियाभ्य [illegible] ॥ ४ ॥

(कलापकम्)

चरतो गतसाध्वसं प्रियाभिः [illegible] ।
अवलोकयतोऽस्य तान् विहङ्गान् विनयश्चेतसि विस्मयेन चक्रे ॥ ५ ॥

चरतां सविधे विहङ्गमानां नृपतिः कञ्चन कौतुकेन नुन्नः ।
शनकैरुपगम्य निश्चलाङ्गः शरदम्भोज[illegible] करेण ॥ ६ ॥

ललिताङ्गुलिपत्रशोभमाने निषधाधीशकराम्बुजे निषीदन् ।
स जगाद मनुष्यवत् प्रगल्भ वचसा [illegible] ॥ ७ ॥

अवनीतलवर्तिनां त्वमेकः [illegible] वरेण्य ।
निषधाधिपते! यथा तथास्मान् विहगान् विद्धि [illegible] ॥

विकसत्कनकारविन्द[illegible] ।
वयमुत्पलिनीपलाश[illegible] ॥ ९ ॥

दिवि वा भुवि वा रसातले वा [illegible] विहर्तुमीशा ।
कमलासनवाहनोत्तम [illegible] हसम् ॥ १० ॥

महता कुतुकेन जातु सर्वे [illegible] ।
व्यचराम सकाननां सशैला ससमुद्रां सपुरां [illegible] गाम् ॥ ११ ॥

अपि च क्रथकैशिकेषु कन्या दमयन्तीति नृपस्य भीमनाम्नः ।
कमलासनसर्गचातुरीणां प्रथमोदाहरण मया व्यलोकि ॥ १२ ॥

विपुलं जघने कृशं विलग्ने ... ।
नवयौवनसंश्रित ... ॥ १३ ॥

कमलप्रमुख यदस्ति ... ।
तदवैमि विदर्भराजपुत्रीतनु ... ॥ १४ ॥

भुवनत्रितयेऽपि दुर्लभेन ... ।
उपमानविवर्जितेन बाला वपुषा ...षु वर्तते वधूनाम् ॥ १५ ॥

बहुना किमतीव भूतलेऽस्मिन् क्षितय ... ।
पुरुषेषु भवानुदारमूर्तिर्दमयन्ती महिला ... रूपा ॥ १६ ॥

कुलशीलवयोवपुर्गुणैर्वा दधता ... परेण साम्यम् ।
यदि सङ्घटना महीपते! स्यात् फलित ... कौशलेन ॥ १७ ॥

अधुनैव विमुञ्च मा व्रजामो वयमद्यैव विहायसा विदर्भान् ।
भवते गदिता यथा मया सा निगदिष्यामि तथा भवन्तमस्यै ॥ १८ ॥

तव रूपगुणाश्च तत्र गत्वा ... जगत्यदृष्टपूर्वान् ।
रचयिष्यति सा यथा मृगाक्षी मनसा त्वय्यनुरागवन्धमुच्चैः ॥ १९ ॥

इति वाचमुदीर्य राजहंसे विरते तं निजगाद राजहंसः ।
मधुराक्षरया गिरा निषिञ्चन्नमृत ... कर्णरन्ध्रे ॥ २० ॥

शृणु हंस! ... यदद्य विस्मयनीयतागुणेन ।
विधिना पुनरानुकूल्य ... सम्प्रति सख्यहेतुरासीत् ॥ २१ ॥

वपुषा कथितः कुलस्य भूमा वपुषा सूचितमात्मनो विभुत्वम् ।
मदभीप्सितसाधनोद्यमेन प्रतिभिन्ना च परोपकारमुद्रा ॥ २२ ॥

प्रभुरेव भवान् प्रशंसया मे रुचिमुत्पादयितुं विदर्भजायाः ।
न तु वस्तुगुणः करोति किञ्चित् कुरुते वक्तृगुणो हि कार्यसिद्धिम् ॥ २३ ॥

विहगाधिप! जायते जगत्यामिह केषाञ्चिदुदारमानसानाम् ।
अनपेक्ष्य पुरातनोपकारानुपकारेषु समुद्यमः परेषाम् ॥ २४ ॥

अधुनैव सखे! प्रयाहि शीघ्रं मम वाञ्छापरिपूरणं विधातुम् ।
न विलम्बनमन्तरा विधेयं भवतेति क्षितिपो मुमोच हंसम् ॥ २५ ॥

अथ ते वियदध्वना प्रयातुं द्रुतमुच्चैरुदयुञ्जत द्विजेन्द्राः ।
गरुदञ्चलजातरूपभाभिर्हरिदन्तानाखिलान् निगञ्जयन्त ॥ २६ ॥

व्यतिलङ्घ्य बहून् क्रमेण देशान् नि[illegible]गुणाननुस्मरन्तः ।
क्रथकैशिकभूषणायमानं विहगास्तत् पुरमापुरुत्पताकम् ॥ २७ ॥

परिखापरिवेषशालि यस्मिन् वियदाभोगविलङ्घि सालचक्रम् ।
परिविष्टमुदन्वता परस्ताद्[illegible]नगरमन्यमन्वयासीत् ॥ २८ ॥

रजनीष्वपि पद्मरागरत्नप्रभया यत्र दिनेषु निर्मितेषु ।
दिवसेषु विकल्पयाम्बभूवे रजनीनां ततिरिन्द्रनीलभासा ॥ २९ ॥

मणिमन्दिरभित्तिबिम्बिताङ्गो रमणैर्यत्र हृतांशुका नवोढाः ।
वनिताः पुनरन्यभित्तिबिम्बत्रपया मीलितलोचना बभूवुः ॥ ३० ॥

निशि यत्र मुदा विहारिणीनां [illegible] सापराधः ।
पतति स्म पदेषु कामिनीनां मणिसौधप्रतिबिम्बितो मृगाङ्कः ॥ ३१ ॥

रतिखेदजुषः शिरोगृहेषु प्रमदा यत्र सखीव दिव्यगङ्गा ।
प्रतिबोधयितुं पयःकणार्द्रं विधुनोति स्म तरङ्गतालवृन्तम् ॥ ३२ ॥

मदनः परिमुच्य यत्र चापं मधुरं सौरभशालिनश्च बाणान् ।
प्रतिसंहितसायकं वितेने धनुरक्षिभ्रुवमेव कामिनीनाम् ॥ ३३ ॥

अधिरुह्य निशासु चन्द्रशालाः प्रमदा यत्र समीपभाजमिन्दुम् ।
विदधुर्नयनाञ्जनस्य शेषैर्वदनौपम्यरुषा कलङ्किताङ्गम् ॥ ३४ ॥

मृदुना पवनेन केतनानां तरला यत्र नभोलिहः पताकाः ।
प्रथिमानमुपेयुषीं सुराणामुदयच्छन्त पुराश्रियं प्रमार्ष्टुम् ॥ ३५ ॥

विविशुस्तदनु प्रमोदभाजः पुरकान्त्या हृतलोचना विहङ्गाः ।
नगरोपवनं विदर्भनेतुर्नयनानन्दनिदानमाननांसाः ॥ ३६ ॥

अथ तत्र रुचा विडम्बयन्तीं परिवीतां श्रियमप्सरोगणेन ।
अनुरूपसखीजनैरुपेतां दमयन्तीं ददृशुर्विहङ्गमास्ते ॥ ३७ ॥

सहसा नभसोऽवतीर्य हंसाः पुरतस्ते च विचेरुरङ्गनानाम् ।
ग्रहणाय सकौतुकाः स्त्रियस्ताः प्रतिहंसं च सलीलमन्वधावन् ॥ ३८ ॥

अनुरागमनङ्कुशं विधातुं प्रतिपन्नः किल यो नलस्य दौत्यम् ।
स जगाद विदर्भराजपुत्रीमनुकूलामनुकूलवाग् विहङ्गः ॥ ३९ ॥

श्रृणु सुन्दरि! सोऽहमभ्युपागा भवती बोधयितु नलोपकण्टात् ।
अवतंसयितुं वचो मदीयं श्रवसोरर्हसि यद्गुणानुरक्ता ॥ ४० ॥
भुवनत्रितयेऽपि सञ्चरन्त. परिदृष्टाखिलरम्यवस्तुजाता ।
नलिनाक्षि! वयं नलेन तुल्य पुरुष कञ्चन नावलोकयाम ॥ ४१ ॥
न तथा सुभगे नवाम्बुवाहे न तथा पार्वणशर्वरीसहाये ।
अवलोकयतां दृशः प्रमोदादनुरज्यन्ति यथा नलस्य मूर्तौ ॥ ४२ ॥
ब्रुवते मदनं च त च सम्यग्विदिताशेषपदार्थतारतम्या. ।
भुवनस्पृहणीयरूपसम्पद्यपहाराद्धमर्णमुत्तमर्णम् ॥ ४३ ॥
वपुषा वयसा नवेन कान्त्या विनयौदार्यमुखैर्गुणैश्च तैस्तै. ।
निषधाधिपतेस्त्वमेव तुल्या त्रिषु लोकेषु तवैष एव तुल्यः ॥ ४४ ॥
तटिदम्बुधरं यथा समेता सहकार च वसन्तवासरश्री ।
भवती च नलं समानरूपश्रियमासाद्य तथैव दर्शनीया ॥ ४५ ॥
नलमेव पतिं स्वयं वृणीथा इति ते वक्तुमुपागमं त्वदङ्कम् ।
निरुपाधिकमेव साधुलोको यतते सङ्घटनाय साम्यभाजो ॥ ४६ ॥
अथ तं निजगाद राजपुत्री पतगाधीश! परोपकारशालिन्! ।
निषधाधिपतेर्ममेव तस्य क्रियतां सूनृतया गिरोपदेश ॥ ४७ ॥
प्रतिगृह्य वचस्तथेति तस्याः प्रतिजग्मुर्विहगाः खमुत्पतन्तः ।
नयनं हृदय च राजपुत्र्या. सह सन्देशगिरा समानयन्तः ॥ ४८ ॥

ते देहकान्तिधवलीकृतदिग्विभागा
नैजागमोत्सुकनरेन्द्रविलोक्यमाना ।
सौराज्यपक्ष्मलितसम्पदमुत्पताका-
मापु क्षणेन निषधाधिपराजधानीम् ॥ ४९ ॥

उपवनतले दृष्टा भैमी मया ससखीजना
तदनु कथितत्वत्सौभाग्या जगाम परां मुदम् ।
कमलनयनस्त्वं सा लक्ष्मीर्विदर्भपते सुता
स्फुटमिति वदन् यूथैः सार्धं ययौ स यथागतम् ॥ ५० ॥

इति वामनभट्टबाणकृते नळाभ्युदये

द्वितीय सर्ग ।

अथ ते वियदध्वना प्रयातुं द्रुतमुच्चैरुदयुञ्जत द्विजेन्द्राः ।
गरुदञ्चलजातरूपभाभिर्हरिदन्तानिलान् पिशङ्गयन्तः ॥ २६ ॥

व्यतिलङ्घ्य बहून् क्रमेण देशान् निषधाधीशगुणाननुस्मरन्तः ।
क्रथकैशिकभूषणायमानं विहगास्तत् पुरमापुरुत्पताकम् ॥ २७ ॥

परिखापरिवेषशालि यस्मिन् वियदाभोगविलङ्घि सालचक्रम् ।
परिविष्टमुदन्वता [illegible] व्यतीत् ॥ २८ ॥

रजनीष्वपि पद्मरागरत्नप्रभया यत्र दिनेषु निर्मितेषु ।
दिवसेषु विकल्पयाम्बभूवे रजनीनां ततिरिन्द्रनीलभासा ॥ २९ ॥

मणिमन्दिरभित्तिबिम्बिताङ्ग्यो रमणैर्यत्र हृतांशुका नवोढाः ।
वनिताः पुनरन्यभित्तिबिम्बत्रपया मीलितलोचना बभूवुः ॥ ३० ॥

निशि यत्र मुदा विहारिणीनां मुखसाम्यस्पृहयेव सापराधः ।
पतति स्म पदेषु कामिनीनां मणिसौधप्रतिबिम्बितो मृगाङ्कः ॥ ३१ ॥

रतिखेदजुषः शिरोगृहेषु प्रमदा यत्र सखीव दिव्यगङ्गा ।
प्रतिबोधयितुं पयःकणार्द्रं विधुनोति स्म तरङ्गतालवृन्तम् ॥ ३२ ॥

मदनः परिमुच्य यत्र चापं मधुर सौरभशालिनश्च बाणान् ।
प्रतिसंहितसायकं वितेने [illegible]वेव कामिनीनाम् ॥ ३३ ॥

अधिरुह्य निशासु चन्द्रशालाः प्रमदा यत्र समीपभाजमिन्दुम् ।
विदधुर्नयनाञ्जनस्य [illegible] कलङ्कितान्तम् ॥ ३४ ॥

मृदुना पवनेन केतनानां तरला यत्र नभोलिहः पताकाः ।
प्रथिमानमुपेयुषीं सुरापगानुद्यच्छन्न पुराश्रियं प्रमार्ष्टुम् ॥ ३५ ॥

विविशुस्तदनु प्रमोदभाजः पुरकान्त्या हृतलोचना विहङ्गाः ।
नगरोपवनं विदर्भनेतुर्नयना[illegible]नमानतांसाः ॥ ३६ ॥

अथ तत्र रुचा विडम्बयन्तीं परिवीतां श्रियमप्सरोगणेन ।
अनुरूपसखीजनैरुपेतां दमयन्तीं ददृशुर्विहङ्गमास्ते ॥ ३७ ॥

सहसा नभसोऽवतीर्य हंसाः पुरतस्ते च विचेरुरङ्गनानाम् ।
ग्रहणाय सकौतुकाः स्त्रियस्ताः प्रतिहंसं च सलीलमन्वधावन् ॥ ३८ ॥

अनुरागमनङ्कुरं विधातुं प्रतिपन्नः किल यो नलस्य दौत्यम् ।
स जगाद विदर्भराजपुत्रीमनुकूलामनुकूलवाग् विहङ्गः ॥ ३९ ॥

शृणु सुन्दरि! सोऽहमभ्युपागां भवतीं बोधयितु नलोपकण्ठात् ।
अवतंसयितुं वचो मदीयं श्रवसोरर्हसि यद्गुणानुरक्ता ॥ ४० ॥
भुवनत्रितयेऽपि सञ्चरन्तः परिदृष्टाखिलरम्यवस्तुजाताः ।
नलिनाक्षि! वयं नलेन तुल्यं पुरुषं कञ्चन नावलोकयाम ॥ ४१ ॥
न तथा सुभगे नवाम्बुवाहे न तथा पार्वणशर्वरीसहाये ।
अवलोकयतां दृशः प्रमोदादनुरज्यन्ति यथा नलस्य मूर्तौ ॥ ४२ ॥
ब्रुवते मदनं च तं च सम्यग्विदिताशेषपदार्थतारतम्याः ।
भुवनस्पृहणीयरूपसम्पद्व्यवहाराद्धमर्णमुत्तमर्णम् ॥ ४३ ॥
वपुषा वयसा नवेन कान्त्या विनयौदार्यमुखैर्गुणैश्च तैस्तैः ।
निषधाधिपतेस्त्वमेव तुल्या त्रिषु लोकेषु तवैष एव तुल्यः ॥ ४४ ॥
तडिदम्बुधरं यथा समेता सहकारं च वसन्तवासरश्रीः ।
भवती च नलं समानरूपश्रियमासाद्य तथैव दर्शनीया ॥ ४५ ॥
नलमेव पतिं स्वयं वृणीथा इति ते वक्तुमुपागमं त्वदङ्कम् ।
निरुपाधिकमेव साधुलोको यतते सङ्घटनाय साम्यभाजोः ॥ ४६ ॥
अथ तं निजगाद राजपुत्री पतगाधीश! परोपकारशालिन्! ।
निषधाधिपतेर्ममेव तस्य क्रियतां सूनृतया गिरोपदेशः ॥ ४७ ॥
प्रतिगृह्य वचस्तथेति तस्याः प्रतिजग्मुर्विहगाः खमुत्पतन्तः ।
नयनं हृदयं च राजपुत्र्याः सह सन्देशगिरा समानयन्तः ॥ ४८ ॥

ते देहकान्तिधवलीकृतदिग्विभागा
नैजागमोत्सुकनरेन्द्रविलोक्यमानाः ।
सौराज्यपक्ष्मलितसम्पदमुत्पताका-
मापुः क्षणेन निषधाधिपराजधानीम् ॥ ४९ ॥

उपवनतले दृष्टा भैमी मया ससखीजना
तदनु कथितत्वत्सौभाग्या जगाम परां मुदम् ।
कमलनयनस्त्वं सा लक्ष्मीर्विदर्भपतेः सुता
स्फुटमिति वदन् यूथैः सार्धं ययौ स यथागतम् ॥ ५० ॥

इति वामनभट्टबाणकृते नळाभ्युदये

द्वितीयः सर्गः ।

अथ तृतीयः सर्गः ।

राजहंसमुखतो निशम्य सा नैषधस्य गुणरूपसम्पदम् ।
शातमार्गणगणेन धन्विना मन्मथेन दमयन्त्यविध्यत ॥ १ ॥

सा निवेश्य करपल्लवोदरे साचि गण्डफलकं चलालकम् ।
साञ्जनाश्रुजलबिन्दुवर्षिणी पाणिना विलिखति स्म भूतलम् ॥ २ ॥

चन्दनाम्बुकणसेकशीतलं तालवृन्तपवनं तलोदरी ।
नान्वमन्यत सखीसमर्पितं मेति पाणिकमलेन रुन्धती ॥ ३ ॥

कामदोर्विजयकाहलोपमैः कर्णरञ्जनकलाविचक्षणैः ।
सा प्रहृष्टपरपुष्टपञ्चमैः शल्यवेधसदृशीं व्यथां दधे ॥ ४ ॥

कालकूटसहजन्मता त्वया चन्द्र! मय्यतितरां प्रदर्श्यते ।
इत्युपालभत तापमापुषी सा हिमांशुमपि लोकनन्दनम् ॥ ५ ॥

हारदाम करिकुम्भतुङ्गयोस्तारहारि कुचयोः समर्पितम् ।
अस्फुटद्दरतनोरनुक्षणं मन्मथज्वरविजृम्भिगोष्मणा ॥ ६ ॥

तापशान्तिमपदिश्य पद्मिनीपत्रक्लृप्तशयनीयमण्डलम् ।
शोषयन्त्यनुकलं विवर्तनैः सा सखीजनमखेदयन्मुहुः ॥ ७ ॥

मूर्च्छितेव मुषितेव तस्थुषी सा नलं प्रति गतेन चेतसा ।
भ्रूनिदेशचलनेन केवलं व्यादिदेश परिचारिकाजनम् ॥ ८ ॥

नैषधस्य गुणरूपवर्णनैः सा कथञ्चन दिनान्यवाहयत् ।
निद्रया विरहिता विभावरीं कल्पकोटिसदृशीममन्यत ॥ ९ ॥

स्थण्डिलं परिगृहीतमेतया हंसतूलशयनीयमुज्झितम् ।
आह्निकेषु न कृतस्तथादरो मज्जनाहृतिविलेपनादिषु ॥ १० ॥

तां विदर्भनृपतिस्तथागतां तत्सखीजनमुखेन शुश्रुवान् ।
आशु वाञ्छितवरोपलब्धये निश्चिकाय दुहितु स्वयंवरम् ॥ ११ ॥

प्राहिणोच्च हरिदन्तवर्तिना भूभुजां प्रतिनिमन्त्रणाय सः ।
शातनाङ्कमरिपक्षशासनो दूतमण्डलमुदग्ररंहसम् ॥ १२ ॥

---

१. शातन इति पाठान्तरम्.

निर्ययुर्निशमितस्वयंवराः सैन्यधूलिचुलुकीकृताब्धयः ।
स्वस्वमन्त्रिषु वसुन्धराधुरां न्यस्य निर्भरकुतूहला नृपाः ॥ १३ ॥
तत्स्वयंवरणमङ्गलं दिवि स्वेन शंसितुमिवाम्बरौकसाम् ।
उच्चलन्नृपतिसैन्यमण्डलक्षोभनुन्नमुदियाय भूरजः ॥ १४ ॥
निर्गतेऽथ नरदेवमण्डले सैन्यभारपरिभुग्नकन्धरः ।
भूरिफूत्करणशालिभिर्मुखैः क्ष्मा कथञ्चिदहिपुङ्गवो दधे ॥ १५ ॥
निर्यतां सपदि मेदिनीभृतां सैन्यसन्नहनदुन्दुभिध्वनैः ।
व्याप्तदिग्वलयमापदञ्जसा शब्दतामिव चराचरं जगत् ॥ १६ ॥
रूपयौवनविशेषगर्विताः सर्वतोऽपि भुवमेकहेलया ।
कम्पयन्त इव सेनया द्विधा कुण्डिनं प्रति नृपाः प्रतस्थिरे ॥ १७ ॥
अन्तरेऽत्र परिदृष्टमेदिनीमण्डलौ महितवैभवौ मुनी ।
शक्रदर्शनमपेक्ष्य नारदः पर्वतश्च ययतुस्त्रिविष्टपम् ॥ १८ ॥
तौ विलोक्य सुचिरादुपागतावर्घ्यपाणिरभिगम्य वासवः ।
अन्वयुङ्क्त सविधे निवेशितौ कौतुकेन महता प्रचोदितः ॥ १९ ॥
तत्तदद्भुतविलोकनोत्सवप्रीयमाणमनसोर्महीतले ।
स्वागतं खलु चिरस्य दृष्टयोरद्य वाममरतापसोत्तमौ ॥ २० ॥
काः पुनर्जगति पुण्यभूमयः पादसञ्चरणपावनीकृताः ।
के च केवलविलोकनेन वां तीर्थतां जनपदाः प्रपेदिरे ॥ २१ ॥
स्वर्गलोकसुलभानि भूतलैरर्जितान्यपि सुकृतान्यनेकशः ।
यद् भवच्चरणपङ्कजद्वयस्पर्श एष चिरमन्वभावि तैः ॥ २२ ॥
नित्यमन्यनिरपेक्षमञ्जसा सञ्चरद्भिरखिलासु दिक्ष्वपि ।
यद् भवद्भिरनुभूतमद्भुतं तन्ममाद्य निखिलं निवेद्यताम् ॥ २३ ॥
किञ्च नाकमुपयान्ति भूभुजो दर्शनेन मम ये समुत्सुकाः ।
कारणेन कतमेन ते पुनर्नैव पूर्वमिव मामुपासते ॥ २४ ॥
ऊचिवांसमिति वाचमूर्जितां वासवं परिवृढोऽथ नारदः ।
प्रत्युवाच दशनांशुमण्डलैः क्षालयन्निव सभां शतक्रतुम् ॥ २५ ॥

अद्य भीमदुहितुः स्वयंवरो वर्तते भुवि दिवौकसां पते ! ।
हेतुना पुनरनेन बाहुजाः स्वःप्रयाणकरणे पराङ्मुखाः ॥ २६ ॥
अग्रजेन दमनो महामुनिस्तेन तोषितमना महीभुजा ।
त्रीनुदारवपुषः सुतान् ददौ कन्यकां च कमनीयदर्शनाम् ॥ २७ ॥
सेयमद्य दमयन्त्यभिख्यया भीमभूपतनया प्रथावती ।
रूपयौवनविलाससम्पदामेकमायतनमित्युदीर्यते ॥ २८ ॥
मुष्टिमेयतनुमध्यमुल्लसद्रोमराजिगुणचारु तद्वपुः ।
अद्य विश्वविजयाय जाग्रतः कार्मुकं मनसिजस्य कल्पते ॥ २९ ॥
अद्भुताकृतिरपूर्वदर्शना सा तृतीयपुरुषार्थदेवता ।
बाहुमध्यमतिभाग्यशालिनः कस्य वा पुनरलङ्करिष्यति ॥ ३० ॥
विष्टपेषु सकलेषु वेधसः सृष्टिकौशलमिव वरानना ।
दर्पणोदरगतेन केवलं स्वेन नूनमुपमानमर्हति ॥ ३१ ॥
मन्दरेण मथितान्महोदधेरुत्थिताममरलोकसन्निधौ ।
इन्दिरामधिकरूपशालिनी मन्यसे खलु मनोहरां हरेः ॥ ३२ ॥
उर्वशीममरलोकयोषितामुत्तमेति कथयन्ति कोविदाः ।
भीमभूपतनयावलोकने तद् विडम्बनमिवावभासते ॥ ३३ ॥
तां विदर्भनरदेवकन्यकामद्य लब्धुमुपजातकौतुकाः ।
नाकलोकगमनाय न त्वरां कुर्वते हि नरलोकनायकाः ॥ ३४ ॥
दूतहारितविदर्भशासनप्रेक्षणक्षणविनिद्रमन्मथाः ।
तामवाप्तुमभियान्ति कुण्डिनं भूभुजो भुजगराजबाहवः ॥ ३५ ॥
तत्र कुण्डिनपुराभिगामिनां भूभुजां सपदि सैनिकोद्धतैः ।
अम्बु सम्प्रति रजोभिरोघरैराविलं भवति सौरसैन्धवम् ॥ ३६ ॥
इत्थमेषु दिवसेषु कार्यतस्तान् प्रतीहि दिवमुज्झतो नृपान् ।
अन्यथा कथमिव त्यजन्त्यमी दुर्लभं भवदुपासनोत्सवम् ॥ ३७ ॥
निर्निमेषनयनावलिर्भवान् जातु पश्यतु विदर्भजामिमाम् ।
विष्टपत्रयविलासिनीजनप्रेक्षणोपनतदोषशान्तये ॥ ३८ ॥
वाचमस्य निशम्य वासवः कन्यकातिलकदर्शनोत्सुकः ।
अभ्यभाषत समीपवर्तिनः पावकं शमनमप्यपां पतिम् ॥ ३९ ॥

अद्भुतं मुनिमुखादुदीरितं भीमभूपदुहितुः स्वयंवरम् ।
द्रष्टुमुत्सहत एव मे मनो मां च यूयमनुगन्तुमर्हथ ॥ ४० ॥

ते तथेति परिगृह्य तद्वचस्तत्स्वयंवरदिदृक्षया हृताः ।
तेन सार्धममरावतीपुरान्निर्ययुस्त्रिदशलोकनायकाः ॥ ४१ ॥

निर्जरप्रभुवरैरधिष्ठिता निह्नुतार्करुचयो मनोजवाः ।
तत्र तत्र रभसादवातरन् व्योमसीमनि विमानपङ्क्तयः ॥ ४२ ॥

उज्झितैः सपदि दिव्यदन्तिना शीकरैर्नभसि जातदुर्दिने ।
अर्कमण्डलमगादनूष्मल बिम्बमैन्दवमिवाक्षिलक्ष्यताम् ॥ ४३ ॥

चित्रकर्मविनिवेशिता इव स्तब्धकण्ठविकसत्प्रकीर्णका[1] ।
वायुवेगवशगास्तुरङ्गमाः पक्षिणां गतिमिव व्यडम्बयन् ॥ ४४ ॥

मण्डलं सपदि चण्डरोचिषो मण्डलाग्रमहसा प्रसर्पणैः ।
आनयन् मलिनिमानमञ्जसा व्योम्नि दिव्यसुभटाश्चरिष्णवः ॥ ४५ ॥

अभ्रमुप्रियतनुत्विषा कृतामभ्रसिन्धुमभितः प्रसारिणीम् ।
कालवाहमहिषस्य कान्तिभिः कल्पिताजनि कलिन्दनन्दना ॥ ४६ ॥

फेनपिण्डसविशेषपाण्डरैरातपत्रनिवहैर्दिवौकसाम् ।
अम्बरस्य सरसो विकस्वरं पुण्डरीकनिकुरुम्बमादधे ॥ ४७ ॥

सा ततः परिवहस्य पद्धतिं प्रापदाशु मरुतां पताकिनी ।
यः प्रवर्त्तयति रश्मिसयतज्योतिषा वलयमम्बरोदरे ॥ ४८ ॥

तारकैः स्वरथनेमिघट्टितैः सम्भ्रमादपसरद्भिरम्बरात् ।
आशुदत्तसरणिर्दिवौकसामाप दिव्यसरितं पताकिनी ॥४९ ॥

हससंसदवतंसितोर्मयो हेमपङ्कजपरागवाहिनः ।
शीतलाः सुरसरित्समीरणा देवसैनिकगणान् सिषेविरे ॥ ५० ॥

केळिलोलकळहंसकामिनीकर्णमादिकरुनादकैतवात् ।
स्वर्नदी निजसमीपमापुषां स्वागतं सुमनसामिवाकरोत् ॥ ५१ ॥

क्षीरहारघनसारपाण्डरा सा सरिच्चटुलफेनशालिनी ।
आबभावधिकमम्बरश्रियो मल्लिकाविरचितेव मालिका ॥ ५२ ॥

---

१. प्रकीर्णकं चामरम्

तामतीत्य दिविषत्पताकिनी तूर्यघोषमुखरीकृताम्बरा ।
भूतलाभिमुखतामुपेयुषी वारिवाहपदवीमगाहत ॥ ९३ ॥

अर्कतूललघवोऽभवन् घनाः सैन्यपीडनविशीर्णपाथसः ।
जीवनच्युतिजुषां हि देहिनां युक्त एव लघुतापरिग्रहः ॥ ९४ ॥

अम्बरादवतरन्त्यनुक्रमाद् दिद्युते सुरविमानमण्डली ।
लोलवीचिनिचये महाम्बुधौ बिम्बपङ्क्तिरिव भानुमालिनः ॥ ९५ ॥

लक्ष्मीमवापदधिकामवनीं प्रयान्ती सा वाहिनी सपदि विष्णुपदप्रवृत्ता ।
उद्दामचामरविवर्तनफेनपङ्क्तिरुद्यत्तुरङ्गमनिकायतरङ्गमाला ॥ ९६ ॥

इति वामनभट्टबाणविरचिते नलाभ्युदये
तृतीय सर्ग

अथ चतुर्थः सर्गः ।

ततः सुरेशा ददृशुर्नभोगताः स्वयंवरायागतमर्थवर्त्मनि ।
निमेषशून्यस्वविलोचनावलीतपःफलीभूतविलोकन नलम् ॥ १ ॥

पुराद्विषल्लोचनपावकोष्मणा कथावशेषस्य पुनर्मनोभुवः ।
विधित्सया व्याकुलचेतसो विधेरभिन्नतन्निर्मितिमातृकां विधेः ॥ २ ॥

नरेषु ये सन्ति जगन्मनोरमा सुरेषु वा तानखिलान् कथञ्चन ।
गुणानुवादाय सरोजजन्मना विचित्रतां दर्शयितुं विनिर्मितम् ॥ ३ ॥

सदा सदानन्दविधानदक्षिणं दधानमङ्गे सकलाः कला अपि ।
कृतोदयं निर्मलपक्षयोगतो निशीथिनीनाथमिवागतं दिवः ॥ ४ ॥

जगत्सु पुंभावविशेषशालिनां मनस्सु पुसामभिमानधाम तु ।
अपत्रपाभारमतीव दुर्वह दिशन्तमत्यद्भुतरूपसम्पदा ॥ ५ ॥
(कुलकम्)

पुनर्गृहीताङ्गमिवेश्वरेच्छया मनोभवं दिक्पतयोऽभिवीक्ष्य तम् ।
विदर्भभूपालसुताविलोकनाभिलाषमन्तःकरणेन तत्यजुः ॥ ६ ॥

ततो विमानादवतीर्य ते दिवि स्वरेण धीरेण नभोविसार्पिणा ।
प्रगल्भवाचः प्रथमे दिवौकसा सविस्मय नैषधमाबभाषिरे ॥ ७ ॥

महामते! मध्यमलोकनायक! प्रतीतसत्यव्रतभूषणो भवान् ।
करोतु साहायकमन्यदुष्करं यशस्कर सम्प्राति दौत्यमेत्य नः ॥ ८ ॥

महाब्धिमध्ये परिपीतपाथसां समन्ततः प्लावयतां वसुन्धराम् ।
पयोधराणा भुवनेषु केवलं परोपकारैकफला· प्रवृत्तय ॥ ९ ॥

इति ब्रुवाणान् निषधाधिपोऽथ तानुदारतेज परिवेषशालिन· ।
अभौमरूपानमरान् वितर्कयन् कृतप्रमाणाञ्जलिरित्यभाषत ॥ १० ॥

यथा समादिष्टमुदग्रवैभवास्तथाद्य दूतेन मया भविष्यते ।
स्वकीयतेजःपरिभूतपूषण· सुरेषु के यूयमुदारदर्शना· ॥ ११ ॥

प्रपद्यता कं प्रति दूतता मया स वा कथङ्कारमिवाधिगम्यताम् ।
विधीयतां तत्र किमित्यशेषत परिस्फुटं ब्रूत करोमि तत् तथा ॥ १२ ॥

वदन्तमेवं तमुवाच वासवः स एष वह्नि· शमनः स एष च ।
स एष यादोधिपतिः स एष च प्रतीतिमानस्मि महेन्द्रसञ्ज्ञया ॥ १३ ॥

इति प्रसिद्धान् नरलोकनन्दन! प्रतीहि नस्त्व चतुरो हरित्पतीन् ।
अनर्घसौन्दर्यविदर्भकन्यकास्वयंवरालोकनकौतुकागतान् ॥ १४ ॥

तदद्य यामो दमयन्त्यभीप्सया तदीयरूपश्रवणात् समन्मथाः ।
करोतु नः सम्प्रति साधु दूततां परोपकाराध्वरदीक्षितो भवान् ॥ १५ ॥

भवन्निदेशाचरणोचित कथं स्वयंवरायाहमुपेयिवानिति ।
न नः प्रतिब्रूहि यतो भवादृशा प्रतिश्रवाम्भोनिधिपारदृश्वनः ॥ १६ ॥

यथा यथा बालमृगेक्षणा वशादवश्यमस्मासु वृणीत कञ्चन ।
तथा तथा युक्तिपरिष्कृतं भवानुदारगम्भीरमुदाहरेद् वचः ॥ १७ ॥

न दूतभावो लघिमानमावहेत् करोति शश्वद् गरिमाणमेव ते ।
यतो भजन्ते गुणपक्षपातिनो नमन्त एवोन्नतिमुज्ज्वलां जनाः ॥ १८ ॥

स्वामित्थमेनामभिधातुमर्हसीत्युपाययोगस्तव नोपपद्यते ।
त्वमेव वेत्सि प्रथमो विवेकिनां गिरां क्रमज्ञ· समयोचितं वचः ॥ १९ ॥

दिवौकसां शासनमाचरन् भवाननन्यलभ्यां श्रियमश्नुते पराम् ।
परम्परामभ्युदयस्य शाश्वतीं फलन्ति कल्याणकृतां खलु क्रियाः ॥ २० ॥

विदर्भभूपालसुता विलोकितु विशन्तमन्तःपुरमस्य भूपते· ।
न कश्चन त्वामवलोकता जनास्तिरस्कृतो याहि सुराभ्यनुज्ञया ॥ २१ ॥

अथो तथेति प्रतिशुश्रुवान् नलो जगाम वैदर्भपुर प्रमोदवान् ।
स्वकीयलाभादपि सत्यसङ्गरा· परोपकारेषु हि कुर्वते रतिम् ॥ २२ ॥

निरस्य वाञ्छा दमयन्त्युपाहिता परोपकारप्रवणेन चेतसा ।
मनोरथं पूरयितु दिवौकसां जगाम वैदर्भपुरीमुदारधी· ॥ २३ ॥

दिवोऽवतीर्णानि निरस्य शोभया विमानजालानि दिवौकसामपि ।
विराजमानं नरदेवमन्दिर विलोकयन् विस्मयमाप नैषध· ॥ २४ ॥

तिरस्करिण्या त्रिदिवेशदत्तया कयाचिदन्तर्हितविग्रह नलम् ।
न च व्यलोकन्त विदर्भभूभृतो विशन्तमन्त·पुरमन्तरा जनाः ॥ २५ ॥

ततो निषण्णा मणिमण्डपान्तरे नृपः शचीमप्सरसां गणैरिव ।
उपास्यमानामभितः सखीजनैर्विलोकयामास विदर्भसम्भवाम् ॥ २६ ॥

विलोकनैरेव विलासगन्धिभिर्मनोभुव· किङ्करतामुपेयुष ।
इदं त्वया कार्यमिति प्रतिक्षणं निदेशदानानि वितन्वतीमिव ॥ २७ ॥

दरस्मितोद्यद्दशनांशुमञ्जरीकदम्बकैस्त्र्यम्बकदग्धवर्ष्मण ।
प्रसिद्धकार्श्यं मदनस्य तनु पुनर्यशश्शरीर परिपुष्णतीमिव ॥ २८ ॥
(विशेषकम्)

इमामियत्तामिव रूपसम्पदा वपुष्मती कीर्त्तिमिवाङ्गजन्मन· ।
यथाश्रुताकारगुणातिशायिनीममंस्त शृङ्गाररसाधिदेवताम् ॥ २९ ॥

अलोकसामान्यतनु तमागतं पुनर्वपुष्मन्तमिवेक्षुकार्मुकम् ।
विलोक्य वैदर्भसुता ससम्भ्रमं समुच्चचालाथ समं सखीजनै ॥ ३० ॥

स्रजेव पङ्केरुहपत्रनद्धया तमर्चयन्त्यो निजनेत्रमालया ।
सुरो नु रक्षो नु नरो नु किन्न्विति स्त्रियः परं विस्मयमाललम्बिरे ॥ ३१ ॥

अतर्कितोपागतमन्तिके नलं विदर्भजा कोऽयमितीव विस्मिता ।
विकासिना वीतनिमेषवृत्तिना विलोचनेन स्तिमितेन सा पपौ ॥ ३२ ॥

पुरैव सङ्कल्पमयो बभूव यो मनोरथप्रार्थितदर्शनः प्रियः ।
नलः स एवायमिति क्षणे क्षणे बलादशङ्कीव तदीयचेतसा ॥ ३३ ॥

नलोऽपि तां चान्द्रमसीं कलामिव प्रतीक्ष्य चक्षुःप्रियकान्तिचन्द्रिकाम् ।
अभीक्ष्णमुद्वेलरसोर्मिराकुलो मुमोच धैर्यं निधिरम्भसामिव ॥ ३४ ॥

विचिन्त्य दौत्यं मरुतामथात्मनो मनोगतामाशु नियम्य विक्रियाम् ।
अवार्यवीर्यं हृदि धैर्यवत्तया विजृम्भमाणं मदनं तिरोदधे ॥ ३५ ॥

ततस्तदालोकनजातसम्भ्रमा विलोकनेनैव विधाय सत्क्रियाम् ।
अदृष्टपूर्वे प्रथमाभिभाषणं कथं विदध्यामिति जोषमास्त सा ॥ ३६ ॥

अपास्य लज्जामथ कन्यकोचितां प्रमत्तपुंस्कोकिलमञ्जुभाषिणी ।
स्मितामृतांशुप्रभया विवृण्वती मनोभिलाषं दमयन्त्यभाषत ॥ ३७ ॥

वदानवद्याङ्ग! मनोभवो भवान् किमेवमत्यन्तमनोहराकृतिः ।
न चाहमीक्षे मधुरं शरासनं करे सुगन्धीनपि नैव सायकान् ॥ ३८ ॥

अपि त्वमानन्दकरः शरीरिणां सुधाकरो वा भुवमागतः स्वयम् ।
न चैव पश्यामि तुषारशीतलान् कुमुद्वतीमोदनलम्पटान् करान् ॥ ३९ ॥

किमश्विनोरन्यतरोऽसि केवलं दिवोऽवतीर्णो धरणीदिदृक्षया ।
न चापि लोकेषु तयोरवस्थितिर्मिथो वियुञ्जानतयोपपद्यते ॥ ४० ॥

तदद्य कस्त्वं कमनीयविग्रहस्तवात्र किं वा करणीयमित्यपि ।
मम त्वदालोकनजं कुतूहलं प्रयच्छति प्रश्नविधौ प्रगल्भताम् ॥ ४१ ॥

वपुर्विशेषं तव वीक्ष्य वीक्ष्य मे विजृम्भते चेतसि पञ्चसायकः ।
तनूलता स्वेदकणानुषङ्गिणी बिभर्ति रोमाञ्चमयञ्च कञ्चुकम् ॥ ४२ ॥

गृहीतचामीकरवेत्रयष्टिभिः पदे पदे कञ्चुकिनां कदम्बकैः ।
निरुध्यमानप्रतिहारमण्डलं कथं प्रविष्टोऽसि नृपावरोधनम् ॥ ४३ ॥

वपुर्न ते केवलमद्भुताद्भुतं तथा चरित्रं च विचित्रमेव ते ।
सुदुष्प्रवेशं मरुतोऽपि मायया यतः प्रविष्टोऽसि मदीयमन्दिरम् ॥ ४४ ॥

वनप्रियालापमनोज्ञया गिरा मनो हरन्तीमिव मञ्जुभाषिणीम् ।
नलस्तरन्तीमिव हर्षवारिधाववोचदौचित्यविभूषितं वचः ॥ ४५ ॥

अवेहि राजन्यकुमारि! भूभुजं नलाह्वयं मां नलिनायतेक्षणे! ।
दिवौकसां दौत्यमुपेयुषा मया त्वदान्तिकं प्रापि दुरासदं परैः ॥ ४६ ॥

तदभ्यनुज्ञाविभवादहं विशन् नृपस्य शुद्धान्तमलक्षित· परैः ।
उपार्जिते नाकसदामनुग्रहे किमस्ति लोकत्रितयेऽपि दुर्लभम् ॥ ४७ ॥
पतिः सुराणां पतिरर्चिषां तथा पतिः पितॄणा पतिरम्भसामपि ।
अमी खलु त्वामभिजातलक्षणामुदाररूपामुपयातुमुत्सुका ॥ ४८ ॥
निशम्य सम्यग् भवती समन्मथा विमुच्य दिव्यासु वधूषु कौतुकम् ।
त्वयि स्पृहा दिक्पतयो वितन्वते वृणोतु तेषा भवती च कञ्चन ॥ ४९ ॥
तिरस्कृता मुग्धतया यदि त्वया कृतक्रुध· प्रत्युत मा शपन्ति ते ।
कथं तपोभि· सुलभ सुदुष्करैरुपस्थित रत्नमुदासते जना· ॥ ५० ॥
वदन्तमेवं दमयन्त्युवाच न सगद्गदा वाचमधीरलोचना ।
निरन्तरैरश्रुजलैर्निषिञ्चती निबद्धनिश्वासविकम्पितौ स्तनौ ॥ ५१ ॥
यदैव हंसाः प्रतिपद्य दूततां भवन्तमाख्यन्नतिमन्मथाकृतिम् ।
तदा प्रभृत्युत्कलिकासमाकुले भृशं निमग्नास्म्यनुरागसागरे ॥ ५२ ॥
तदैव सत्य मदनाग्निसाक्षिकं वृतो भवानेव मयात्मवल्लभ ।
नमोऽस्तु दिक्पालगणाय तादृशे विसर्जितो येन भवान् मदन्तिकम् ॥ ५३ ॥
मनोरथप्रार्थितवल्लभ! प्रभो! ध्रुवं त्वदालम्बनजीवितास्म्यहम् ।
प्रसीद नाथ! प्रणय प्रतीच्छ मे कुरुष्व मां त्वत्पदपद्मकिङ्करीम् ॥ ५४ ॥
यदि प्रपन्नामवमन्तुमीहसे चिराय मां त्वय्यभिलापबन्धनीम् ।
विषेण रज्ज्वा सलिलेन वह्निना जनोऽयमुन्मुञ्चति जीवित पुरा ॥ ५५ ॥
इति ब्रुवाणां पुनरब्रवीन्नलो नतभ्रु! न त्व सदसद्विवेकिनी ।
सुरेषु तिष्ठत्सु नराभिलाषिणी मणावुपेक्षां कुरु काचकाङ्क्षिणी ॥ ५६ ॥
अमर्त्यभोगाननुभुङ्क्ष्व शाश्वतान् मनुष्यभोगानवगच्छ नश्वरान् ।
क एव वा काञ्चिकलिप्सया पुमान् परित्यजेत् स्वादुतरं सुधारसम् ॥ ५७ ॥
वृणी व तत् कञ्चिदमीषु काङ्क्षित गिरं मदीयामपि मा तिरस्कृथाः ।
सुराङ्गनानामपि माननीयतामुपेयुषी स्वर्गसुखानि भोक्ष्यसे ॥ ५८ ॥
न पादपङ्केरुहरेणुनाप्यहं भवामि येषामुपमेयवैभवः ।
सुरेषु तेषु स्वयमागतेषु ते मनः प्रसादाभिमुखं प्रवर्तताम् ॥ ५९ ॥
इति ब्रुवन्तं तमुवाच सा पुन· शृणु स्फुटं जीवितनाथ! मे वचः ।
न चान्यदीयामनुरुन्धते मतिं स्वतन्त्रवृत्तीनि मनांसि योषिताम् ॥ ६० ॥

स्वयंवरार्थे मिलतां महीभुजामुपेयुषां नाकसदां च सन्निधौ ।
पतिं वरिष्यामि भवन्तमञ्जसा यत· स्त्रियो नूनमहार्यनिश्चयाः ॥ ६१ ॥

मदीयभावाभिनिवेशसाक्षिणो ध्रुव वरिष्यन्ति दिवौकसो न माम् ।
स्वयंवरार्थे च समाव्रजन्तु ते नृपालपाशा इव पादपूरणाः ॥ ६२ ॥

इति विदर्भसुतासमुदीरिता गिरमकृत्रिमभावनिबन्धनाम् ।
प्रतिनिवेदयितुं त्रिदिवौकसां निववृते र॰ सान्निषधाधिनः ॥ ६३ ॥

समधिगम्य निजागमनोत्सुकान् प्रथितसत्यवचा. पृथिवीपति ।
दिविषदो घटिताञ्जलिसम्पुटो दिवि विमानगतानिदमब्रवीत् ॥ ६४ ॥

दृष्टा भैमी तदनु कथिता युष्मदर्थे मया सा
तां तां वाच समयसदृशीं दूतभावोचितां वः ।
भूयो भूयः प्रणयकृपणा वल्लभ मां वृणीते
स्त्रीणां चेतः प्रकृतिकठिन तत्र यूय प्रमाणम् ॥ ६५ ॥

अभिनन्द्य नल पुरन्दराद्या. सह ना नन्दनपादपप्रसूनैः ।
अभिषिच्य तवास्तु नित्यलक्ष्मीरिति तस्याशिषमादरादकुर्वन् ॥ ६६ ॥

इति वामनभट्टबाणविरचिते नलाभ्युदये
चतुर्थ सर्ग ।

अथ पञ्चमः सर्गः ।

अथोपयाते शशिनि प्रवृद्धि तिथौ शुभायां दिवसे शुभंयौ ।
स्वयंवरार्थे मिलितान् क्षितीशानाकारयमास विदर्भराजः ॥ १ ॥

तेनाथ निर्दिष्टमुदारशोभ युक्तं मणिस्तम्भपरम्पराभि. ।
रङ्गं व्यगाहन्त वितानवन्तं मदादहंपूर्विकया महीपाः ॥ २ ॥

अध्यास्य रत्नद्युतिरञ्जितानि हैमानि भद्रासनमण्डलानि ।
अवापुरारूढसुमेरुशृङ्गै. साम्य युवानो मृगराजशावैः ॥ ३ ॥

मह·प्ररोहैर्मणिकुण्डलानामुद्भास्यमानानि मुखानि तेषाम् ।
बालातपस्पर्शसमिद्धभासामौपम्यमापुः कमलाकराणाम् ॥ ४ ॥

उदारतेजःपरिवेषभाजामुद्यत्प्रभाणामिव तारकाणाम् ।
शरत्प्रसन्ने नभसीव रङ्गे पङ्क्तिर्बभासे पृथिवीपतीनाम् ॥ ५ ॥

तेषां व्यराजन्त सरलशोभाः प्रतीतविश्राणनकर्मदक्षाः ।
प्रवालशोणाङ्गुलयो नृपाणां कल्पद्रुशाखा इव पञ्चशाखाः ॥ ६ ॥

विधूयमानानि विलासिनीभिः प्रतिक्षणप्रावृतदिङ्मुखानि ।
चिरार्जितानीव यशांसि तेषां विरेजिरे चामरमण्डलानि ॥ ७ ॥

तरङ्गमालेव पयःपयोधेः श्रियं नृपाणामुपसेवमाना ।
प्रकीर्णकानां परितश्चरन्ती पङ्क्तिश्चकाशे शरदिन्दुगौरी ॥ ८ ॥

प्रसाधनेनापि विना मनोज्ञां सौन्दर्यलक्ष्मीं सहजां दधानः ।
आकल्पवानद्भुतरूपलक्ष्मीर्नलोऽपि तां राजसभां प्रपेदे ॥ ९ ॥

निरीक्ष्य भूपा निषधाधिपं तं दूरादमन्यन्त सुदुर्लभां ते ।
विदर्भकन्याकरपङ्कजाभ्यां निधास्यमानां स्रजमात्मकण्ठे ॥ १० ॥

सङ्कल्पमात्रेण ततो दिगीशा नलस्य रम्यं परिगृह्य रूपम् ।
तस्योपकण्ठे विनिवेशितानि भद्रासनान्यारुरुहुः सहेलम् ॥ ११ ॥

ततो महार्हेषु नृपासनेषु पङ्क्तिक्रमेणैव समं निविष्टान् ।
(अन्योन्यतुल्याकृतिरूपवेषान्) आलोकयन् पञ्च नलान् नरेन्द्राः ॥ १२ ॥

तत्त्वार्थतोऽसौ नल एक एव स पञ्चधा संववृते किमेतत् ।
इत्याकुलान्तःकरणा सभा सा चित्रार्पितेव स्तिमितावतस्थे ॥ १३ ॥

अथ प्रसर्पन् ककुभां मुखेषु स्वयंवरारम्भमुहूर्त्तशंसी ।
विमानमालां मुखरीचकार संमूर्च्छितो मङ्गलशङ्खनादः ॥ १४ ॥

ततः सखीभिः परिवार्यमाणा त्रैलोक्यसंमोहनदेवतेव ।
मूर्त्तेव कीर्त्तिर्मकरध्वजस्य पतिंवरा प्रादुरभूत् कुमारी ॥ १५ ॥

आलोलमङ्गल्यमधूकमाला दूर्वाभिरामालकबन्धनश्रीः ।
नवेन चन्द्रांशुसहोदरेण क्षौमप्रकर्षेण कृतोत्तरीया ॥ १६ ॥

जपाप्रसूनाधिकपाटलाभिः प्रसारिणीभिः परितः प्रभाभिः ।
समुद्गिरन्तीव चिराय पीतमलक्तकं पादसरोरुहाभ्याम् ॥ १७ ॥

विभूषणैर्या सुषमा वितीर्णा विलोचनानन्दकरी जनानाम् ।
भूयोऽपि तां वृद्धिमती स्वकान्त्या प्रत्यर्पयन्तीव विभूषणानाम् ॥ १८ ॥

वातेरिताम्भोजदलाभिरामैर्विलोकनैर्लोचनयोर्विशालैः ।
स्वयवरान् प्रागपि भूपतीना कण्ठेषु मालामिव विक्षिपन्ती ॥ १९ ॥
(कुलकम्)

तद्रूपसन्दर्शनमात्र एव मनांसि मुह्यन्ति महीपतीनाम् ।
संक्षोभयामास भृशं मनोभूः केनापि संमोहनसायकेन ॥ २० ॥

तृषेव कन्दर्पनिदाघतप्तास्तदङ्गलावण्यसुधातरङ्गान् ।
मुदा पिबन्ति स्म तदा युवानो मुहुर्मुहुर्लोचनसम्पुटेन ॥ २१ ॥

तद्भूयमन्त करणे प्रयाते तदङ्गसौन्दर्यनिमग्ननेत्रा ।
स्विद्यद्भिरङ्गै· पुलकान्तरङ्गैर्महीभुजश्चित्रगता इवासन् ॥ २२ ॥

अथ प्रगल्भा जगतीपतीनां विज्ञातशीलान्वयवैभवार्धे ।
महत्तरी[1] प्रारभताभिधातुं नामानि राज्ञामभिनिर्दिशन्ती ॥ २३ ॥

कीर्त्तिं प्रताप विभुतां महत्तामुदारतामुज्ज्वलवशतां च ।
आकर्णयन्त्याः क्रमशोऽथ भैम्याः सा वर्णयामास महीपतीनाम् ॥ २४ ॥

सा वर्ण्यमानान् क्रमशोऽथ भैमी शनैरतीयाय शत नरेन्द्रान् ।
क्षितौ तटाकाः शतशो भवन्तु नाथस्तु नद्या नदराज एव ॥ २५ ॥

अतीत्य सा य यमरालकेशी जगाम भूपं शशिनः प्रभेव ।
स स प्रपेदे मुकुलीकृतश्रीः प्रातः कुमुद्वानिव दीनभावम् ॥ २६ ॥

उद्भासमानान् नवयौवनेन रूपेण वेषेण च लोभनीयान् ।
अन्योन्यसादृश्यविशेषरम्यान् सा पञ्च भैमी पुरुषान् ददर्श ॥ २७ ॥

प्रत्येकमेतानवलोकयन्त्या भूयस्तरां विस्मयमाविशन्त्याः ।
अयं नलोऽयं नल इत्यमुष्या बभूव बुद्धिर्बहुधा विभिन्ना ॥ २८ ॥

तद्दर्शनेन प्रथमं जहर्ष विसिष्मिये तद्बहुतोपलब्ध्या ।
असावमीषु प्रिय इत्यबुध्या पश्चादभूदाकुलिता मृगाक्षी ॥ २९ ॥

सा तर्कयामास कथं प्रियोऽसावेकोऽपि नानेव विभाव्यते मे ।
प्रायेण मद्बुद्धिपरीक्षणाय केनापि सन्दर्शितमिन्द्रजालम् ॥ ३० ॥

---

१ 'आशी स्वस्त्ययनाभिज्ञा या वृद्धा सा महत्तरी' इति यादव .

नूनं मयोक्तां निशमय्य वाचमुदीरितां सत्यगिरा नलेन ।
आदाय ते दिक्पतयश्छलेन तद्रूपमिच्छासुलभ समेता ॥ ३१ ॥

कथ नु मायामयकञ्चुकेन तिरोहिताङ्गाश्चतुरो दिगीशान् ।
नल च नैसर्गिकचारुशोभ विशेषचिह्नैरधुना विविञ्चे ॥ ३२ ॥

अन्यैरुपायैर्जगदीश्वराणा मायातिरोधानमवार्यमेषाम् ।
स्तोत्रप्रियाणां मरुतां मनांसि स्तुतिप्रबन्धेन निवर्तयिष्ये ॥ ३३ ॥

सा सम्प्रधार्यैवमहार्यधैर्या सभागते शृण्वति राजलोके ।
अङ्गीकृतौदार्यमगूढभाव पतिवरा वाक्यमिदं बभाषे ॥ ३४ ॥

नमोऽस्तु दिक्पालगणाय तस्मै भाव्यर्थसंवेदनपण्डिताय ।
योऽसावुपेतो मदनुग्रहाय न केवल मय्यभिलाषबन्धात् ॥ ३५ ॥

सतीषु दिव्यासु विलासिनीषु न मानुषीषु प्रतिपत्तिरेषाम् ।
जानामि तेनात्मदनुग्रहाय भुवं प्रपन्नान् पुरुहूतमुख्यान् ॥ ३६ ॥

अहं तु भावेन नलार्पितेन नान्यं पतिं वेदितुमस्मि दक्षा ।
अतः प्रसीदन्तु महानुभावा दिवौकसो मे दयमानचित्ता ॥ ३७ ॥

नलस्य साहं यदि वल्लभा स्यां नाथो यदि स्यान्मम नैषधोऽपि ।
इत्थं विधात्रा परिकल्पितं चेत् स एव भूयात् परिणायको मे ॥ ३८ ॥

सङ्कल्पसिद्धाखिलकामितार्थाः समुज्झितप्राप्यफलाभिलाषा ।
दीनामनाथां कृपया महत्या दिवौकसो मां परिपालयन्ताम् ॥ ३९ ॥

मद्विप्रलम्भेन मखांशभाजां महात्मनामस्ति फलं न किञ्चित् ।
कारुण्ययोगादपहाय मायां भवन्तु ते दर्शितनैजचिह्नाः ॥ ४० ॥

श्रुत्वेति भैम्याः परिदेवितानि नले च तामर्पितभावबन्धाम् ।
देवाः परिज्ञाय दयाविधेया बभूवुराविष्कृतनैजचिह्ना ॥ ४१ ॥

तत प्रसन्नांस्त्रिदिवौकसस्तान् आलोकयामास नरेन्द्रकन्या ।
अस्वेदगालाननिमेषनेलानम्लानमालानमहीतलस्थान् ॥ ४२ ॥

आरादपश्यच्च विशेषदृश्यं मनोरथप्रार्थितमात्मनाथम् ।
स्विद्यत्तनुं दत्तनिमेषदृष्टि म्लानस्रजं भूतलवर्तिनं सा ॥ ४३ ॥

ततः स्रज सौरभलीनभृङ्गा प्रत्यग्रकल्हारदलावनद्धाम् ।
पतिंवरा पाणिसरोरुहाभ्यामासञ्जयामास नलस्य कण्ठे ॥ ४४ ॥

लक्ष्मीरिवाधोक्षजमाम्बिकेव त्रियम्बक वृत्रहण शचीव ।
वरं सरूपं दमयन्त्यवापादिति प्रशसामकरोत् सभा सा ॥ ४५ ॥

प्रीतो महेन्द्र प्रददौ च तस्मै प्रवर्त्यमानेषु महाध्वरेषु ।
प्रत्यक्षसन्दर्शनमात्मनश्च गति च साध्वी सुकृतोपलभ्याम् ॥ ४६ ॥

वह्निश्च वह्नित्वमथात्मलोकान् यमो यमत्व च रतिं च धर्मे ।
अदादपा भावमपा पतिश्च सौरभ्यमाद्यद्भ्रमरा च मालाम् ॥ ४७ ॥

प्रशाधि भूमि परिणीय भैमीमाज्ञाबलेनैव निरस्य शत्रून् ।
इत्याशिष दत्तवराय तस्मै दत्वा ययुर्दिक्पतयो यथास्वम् ॥ ४८ ॥

महार्हवासोमणिहेममुक्ताप्रदानमुख्येन सभाजनेन ।
मनांसि सर्वस्य सभजानस्य प्रमोदयामास विदर्भराज ॥ ४९ ॥

स्वयंवरार्थं नृपतीनुपेतान् सर्वाननर्घ्यैरुपदाविशेषैः ।
सत्कृत्य नाथ क्रथकैशिकाना सम्प्रैषयत् स्वाः प्रति राजधानीः ॥ ५० ॥

ततो मुहूर्ते नृपतिः प्रहृष्टो मौहूर्तिकैर्भव्यतयोपादिष्टे ।
तौ दम्पती क्लृप्तविवाहवेषावानाययामास विवाहवेदिम् ॥ ५१ ॥

तत्राग्निमाधाय तत पुरोधा विवाहवेद्या विधिना विधिज्ञः ।
संयोजयामास वधूवरौ तौ मार्गेण वेदप्रतिपादितेन ॥ ५२ ॥

हरेण दग्धस्य पुनः प्ररूढं स्मरद्रुमस्येव नव प्रवालम् ।
नखप्रभापिञ्जरितं नरेन्द्र करेण जग्राह कर मृगाक्ष्याः ॥ ५३ ॥

परस्पर पाणिसमागमेन वधूवरौ कण्टकिताङ्गयष्टी ।
प्रादुर्भवत्स्वेदकणौ प्रदीप्तं परीयतुः पावकमादरेण ॥ ५४ ॥

पुरोधसा वेदविदा प्रयुक्ता वधूरभिन्नाञ्जलिसम्पुटेन ।
शनैः समिद्धार्चिषि हव्यवाहे चिक्षेप लाजाञ्जलिमानताङ्गी ॥ ५५ ॥

स्वेदोद्गमैराञ्चितफालदेशं प्रम्लानकर्णोत्पलमायताक्षम् ।
धूमाभिषङ्गेण मुखं मृगाक्ष्या रक्तारविन्दद्युतिमन्वयासीत् ॥ ५६ ॥

तौ दम्पती होमविधौ समाप्ते बध्वाञ्जलिं पाणिसरोरुहाभ्याम् ।
पुरोहितेन प्रमुदा प्रयुक्तां त्रयीमयीमाशिषमाद्रियेताम् ॥ ५७ ॥

नलेन भैमीं परिणीयमाना सोत्कर्षमालोकयता नृपाणाम् ।
पुराणगाथाश्रुतपङ्कजाक्षलक्ष्मीविवाहस्मृतिराविरासीत् ॥ ५८ ॥

इत्थं सहर्षमधिप क्रथकैशिकाना पाणिग्रह स्वदुहितुर्निषधाधिपेन ।
सम्पाद्य सम्पदनुरूपधनव्ययेन सन्तुष्टचित्तमकरोदखिल च लोकम् ॥ ५९ ॥

द्विपानश्वान् रत्न वसु वसनजात च सुमहद्
विदर्भाणामीश सपदि रचयित्वा हरणकम्[1] ।
नलं भार्योपेत निषधनगराय प्रमुदित
कथञ्चित् प्राहैषीद् दुहितृविरहव्याकुलमनाः ॥ ६० ॥

सम्प्राप्य तत्र नगर निजमुत्पताकं पौरैरमात्यसहितैरभिनन्द्यमान ।
सौधेषु चन्द्रधवलेषु विदर्भकन्या सोऽभुङ्क्त विग्रहवतीमिव राज्यलक्ष्मीम् ॥ ६१ ॥

इति वामनभट्टबाणकृते नळाभ्युदये
पञ्चम सर्ग ।

अथ षष्ठः सर्गः ।

अथ मदनभुजावलेपदायी परभृतपञ्चमसूचितावतार ।
मलयजसुकुमारमारुताना सुरभिरजायत सूतिकाक्रमान ॥ १ ॥

किसलयमृदुलेषु कामिनीनामधरदलेषु मुहु कृतापराधा ।
सरसिजविभवेषु साभ्यसूया विरतिमवाप शनैस्तुषारवृष्टि ॥ २ ॥

उपवनसहकारपादपेषु प्रतिनवपाटलपल्लवाञ्चितेषु ।
पदमिव विदधे वसन्तलक्ष्मीर्नवनिहितारुणयावकाभिरामम् ॥ ३ ॥

ध्रुवमनिलशिशुर्निगीतशेषो विषकलुषेण फणाभृता मुखेन ।
परिलालितपटीरपल्लवः सन् मनसि यदाधित मोहमङ्गनानाम् ॥ ४ ॥

मखमिव मदनस्य कर्तुकामा परभृतकूजितमन्त्रमीरयन्ती ।
किसलयमयपावके मधुश्रीर्नवमकरन्दरसाहुतिं वितेने ॥ ५ ॥

---

१. हरणक यौतकम 'हरण यौतकादिके' इति यादव .

मृदुपवनविनिद्रबालचूतप्रसवसमुच्चलिता परागरेखा ।
उपवनभुवि पुष्पसायकस्य त्रिभुवन(मोहन)चूर्णमुष्टिरासीत् ॥ ६ ॥

त्रिभुवनजयिन दिनावसानस्फुरितसमुज्ज्वलदीपिकासखीभि ।
दिशि दिशि नवचम्पकावलीभिर्मनसिशयं निरराजयन्मधुश्री ॥ ७ ॥

अनुविपिनमशोकवल्लरीणा मलयसमीरणमन्दकम्पितानाम् ।
उपरि मधुकरो निलीय गायन्ननुभवति स्म नवा वसन्तदोलाम् ॥ ८ ॥

कुसुमचषकसम्भृतं मरन्द सपदि निपीय परागरूषिताङ्गा ।
मधुकरतरुणा. सह प्रियाभिर्दिवसमरंस्त माधवीनिकुञ्जे ॥ ९ ॥

वरतनुवदनासवानपेक्ष बकुलतरु. समुदञ्चित प्रसूनै ।
भ्रमरपरिषदा प्रमोददायी वनमधिवासयति स्म सौरभेण ॥ १० ॥

इति मधुसमयो विलासभाजा सपदि विलासपरम्परोपदेष्टा ।
तरुणपरभृतस्वनापदेशान्मदनमुदञ्चयति स्म मानसेषु ॥ ११ ॥

अधिकसमुदिताभिजातलक्ष्मीरभिनवपाणिनिपीडनोत्सवेन ।
मनसिजतरलापि लज्जया सा नलमभि कातरतां बभार भैमी ॥ १२ ॥

कतिचन दिवसानि कातराक्षी सललितनर्मगिरा सखीजनेन ।
कथमपि परिगृह्य नीयमाना दयिततमस्य समीपमाससाद ॥ १३ ॥

अवनतवदनेन्दुरन्तिकस्था सविधसखीजनवीक्षणान्तरेषु ।
असकलचलितैरपाङ्गपातैरनुकलमैक्षत पत्युराननं सा ॥ १४ ॥

निजवपुषि विलोक्य दुर्विनीतं पुलकसमुद्गममञ्चितायताक्षी ।
सविधगतसखीजनावलोकात् प्रथममुपांशु तिरोदधेऽशुकेन ॥ १५ ॥

अभजत सुतरां विलज्जमाना कतिचिदहानि चकोरलोचना सा ।
कथमपि परिणेतुरासनार्धं चतुरसखीवचनानुरोधवृत्त्या ॥ १६ ॥

अथ कथमपि तल्पभाजमेनां रजनिषु राजसुता नराधिनाथः ।
सदयमनुससार लज्जमानां वलिततनूमपराङ्गसेवनेन ॥ १७ ॥

अलकपरिमलानुभूतिदानक्षममपराङ्गमधीरलोचनाया. ।
अनिभृतपुलकश्रमाम्बुलेश धरणिपति. प्रमदेन निर्विवेश ॥ १८ ॥

चतुरमपगतासु कृत्यजातं किमपि विधातुमिवान्तिकात् सखीषु ।
सपदि निरवलम्बनावतस्थे कथमपि नौरिव नाविकैर्विहीना ॥ १९ ॥

अतिचतुरसखीवच क्रमेण व्यपगतसा-ध्वसभङ्गमुद्वहन्ती ।
प्रियमभिरमयाञ्चकार दूरादभिमुखशायिकयेव केवल सा ॥ २० ॥
वकुलपरिमलानुकारमाराद्नुभवति स्म विजृम्भमाणमुच्चै ।
भ्रमर इव कृतोरुपक्षपातो वदनसरोरुहसौरभ मृगाक्ष्या ॥ २१ ॥
अभिमुखशयनानुषङ्गलाभादसहत किञ्चिदपत्रपा विमुच्य ।
अनिभृतमसहायबाहुदत्त प्रणयवत परिरम्भमत्रसन्ती ॥ २२ ॥
तदनु च परिरम्भणप्रसङ्गे कुचयुगल करिराजकुम्भकल्पम् ।
सरभसमुपगूहति स्म बाला भुजयुगलेन निजेन वेपमाना ॥ २३ ॥
निजभुजयुगलोपगूढगाढस्तनकलशा बहिरेव सा प्रियेण ।
विदलितवलय विभिन्नहार पुलकितमङ्कुचिताङ्गमालिलिङ्गे ॥ २४ ॥
वरतनुरुपगूहनाय गात्रं व्यतरदसोढ न नीविबन्धमोक्षम् ।
मुखमभिमुखमर्पयाम्बभूव क्षणमपि चुम्बनसाहसं न सेहे ॥ २५ ॥
प्रणयिनि परिचुम्बनाय लोले दरपरिवर्तितचारुवक्रपद्मा ।
अभिनवमणिदर्पणाभिरामा सहृदयमर्पयति स्म गण्डपालिम् ॥ २६ ॥
सकपटहसित सखीषु काल्ये विरचितनर्मसु मर्मवेदिनीषु ।
प्रतिगदितुमसावपारयन्ती दरनमितेन मुखेन्दुनावतस्थे ॥ २७ ॥
अतिललितगभीरमानसा सा सविधगता सरसाभिलापदक्षाम् ।
किमपि किमपि मर्म घट्टयन्ती परुषमपश्यदनन्यया वयस्याम् ॥ २८ ॥
इति कतिचिदहानि लज्जया सा दयिततमं रमयाञ्चकार तन्वी ।
ननु हरिणदृशामपत्रपैव व्रजति निरूपणतां विदग्धतायाः ॥ २९ ॥
भियमुपशमयन्त्रपां विलुम्पन् मनसि च कामपि धृष्टतां वितन्वन् ।
तरुणिममद एव तां नवोढामतनुत केवलमन्वहं विदग्धाम् ॥ ३० ॥
कतिपयदिवसात्यये वराङ्गचा परिणतयौवनमङ्गमुद्वहन्त्या ।
रतिविधिषु विदग्धतामपूर्वामुपदिशति स्म मनोभवोपदेष्टा ॥ ३१ ॥
अथ परिसरलम्बमानमालापरिमलचञ्चलचञ्चरीकचक्रम् ।
मणिमयनवजालकोपसर्पन्मलयसमीरणमारुरोह सौधम् ॥ ३२ ॥
नरपतिरधिशय्य तत्र शय्या मृदुलमनोहरहंसतूलकल्पाम् ।
अरमयदुचितोपचारदक्षामखिलकलाकुशला मनोनुकूलाम् ॥ ३३ ॥

सरभसपरिरम्भणाभियोगादपगतनीविनिबन्धनं दुकूलम् ।
चलमणिवलयेन सत्रपा सा करकमलेन रुरोध कातराक्षी ॥ ३४ ॥

वलयित[1]कुचकुड्मलोपपीडं प्रणयिनि कुर्वति गाढमङ्कपालिम् ।
अभवदतितराम्यलक्ष्य विगलितनीवि दुकूलमायताक्ष्याः ॥ ३५ ॥

बहुविधकरणो[2]पयोगरम्यं चलमणिकङ्कणनूपुराभिरामम् ।
मनसिजगुरुणा तदोपदिष्टं सुरतमजायत तत्र चारु यूनोः ॥ ३६ ॥

अगुरुतिलकलाञ्छनं वहन्ती रतिविरतौ सुतरामरालकेश्या ।
श्रमजलकणवर्षिणा निरुद्धा चिकुरघनेन ललाटचन्द्रलेखा ॥ ३७ ॥

अविरहितमनोज्ञकम्पभाजौ गुरुतरनिश्वसितेद्धमानुपद्मान् ।
असकलनखलाञ्छनौ युवत्याः कुचकलशौ रुचिमुज्ज्वलां दधाते ॥ ३८ ॥

निवसितमभवद्यदेव पूर्वं समुचितसंयमनं रतावपास्तम् ।
सपदि निववसे तदेव वासः प्रकटितनाभि विभिन्ननीवि तन्व्याः ॥ ३९ ॥

मुखकमलमुवाह कान्तिमन्या च्युततिलकं गतचारुपत्रलेखम् ।
वपुरपि सुतनोरवाप शोभां परिम्लशेषमनोहराङ्गरागम् ॥ ४० ॥

प्रविलसदुपभोगचिह्नमङ्गं प्रतिनवकान्तिविभूषणं प्रभाते ।
उपहितबहुमानमैक्षि तस्याः प्रमदविकासितलोचनं सखीभिः ॥ ४१ ॥

अपजयमभिजग्मुषा जनेन स्वयमुपगूहनसाहसं विधेयम् ।
इति पणितवता सखीसमक्षं सह दयितेन वधूरदीव्यदक्षैः ॥ ४२ ॥

निजविजयसमेतमक्षपातं सपदि सखीषु मृषा वितन्वतीषु ।
स्फुरणमधरबिम्बमभ्ययासीदरुणमजायत लोचनं तरुण्याः ॥ ४३ ॥

अथ नवकुसुमप्रवालरम्यामुपवनभूमिमुपेत्य कौतुकेन ।
अचकमत नलः प्रियासहायो विरचयितुं कुसुमापचायकेलिम् ॥ ४४ ॥

उपवनभुवि सा समं सखीभिर्दयिततमस्य समक्षमेव तन्वी ।
प्रतिनवकुसुमेषु दत्तदृष्टिर्भृशमितरेव समाकुला चचार ॥ ४५ ॥

अयमिह वकुलः प्रसूनशाली कुसुमभरानमितोऽयमप्यशोकः ।
अयमपि नवपल्लवो रसालो वरतनु ! पश्य वसन्तमासलक्ष्मीम् ॥ ४६ ॥

---

१. वलयितयोः कुचकुड्मलयोरुपपीड्येत्यर्थः 'सप्तम्यां चोपपीडरुधकर्षः' (३-४-४८) इति णमुल्
२ करणं रतबन्धः

अपचिनु कुसुमानि यान्यमुष्यामुपवनसीमनि भूषणोचितानि ।
इति दयिततमेन सानुशिष्टा तदुदितमाशु चकार चञ्चलाक्षी ॥ ४७ ॥

नवनखपदलक्ष्यबाहुमूलं कुचयुगजृम्भणविश्लथोत्तरीयम् ।
वलिरहितविलग्नदृश्यनाभि प्रियमभि सा कुसुमानि सञ्चिकाय ॥ ४८ ॥

अपचितकुसुमेऽपि सिन्दुवारे तदुपरि सहितसव्यपाणिपद्मा ।
सुमनस इति तन्नखांशुजालं मुहुरितरेण मुधा लुलाव मुग्धा ॥ ४९ ॥

वरतनुकुसुमापचायकेलिं सपदि विलोकयतो विलासगर्भाम् ।
अहरत नृपतेर्मनो मनोभूर्भवति हि मोहनमङ्गमङ्गनानाम् ॥ ५० ॥

नरपतिरथ तां शिरीषमृद्वीमुपवनसञ्चरणक्रमं निवार्य ।
मणिकनकविभूषणातिरिक्तैः स्वकरहृतैः कुसुमैरलञ्चकार ॥ ५१ ॥

वनविहृतिभुवा परिश्रमेण प्रकटितघर्मजलां प्रियां नरेन्द्रः ।
सलिलविहरणेन मोदयिष्यन्नुपवनकेलिसरः समाससाद ॥ ५२ ॥

सलिलपरिचयोपजातशैत्यो विकचसरोरुहसौरभानुकारी ।
मलयगिरिसमीरणस्तदानीं श्रमजलमुद्गतमाचचाम तन्व्याः ॥ ५३ ॥

अथ स दयितया समं सरस्तत् सलिलविहारसकौतुको जगाहे ।
परिचलितसरोजषण्डनिर्यन्मधुकरमण्डलझङ्क्रियाभिरामम् ॥ ५४ ॥

सहविहरणकौतुकेन तस्यास्त्वरितमगाहत तत्सखीजनोऽपि ।
मणिवलयझणत्क्रियाविशेषैर्द्रुतमपसारितहंससारसौघं ॥ ५५ ॥

अतिगुरुजघनस्थलावगाहाज्जलमतिवेलमजायताङ्गनानाम् ।
अथ पुनरतिनिम्ननाभिरन्ध्रैश्चुलुकितमाशु नितम्बदघ्नमासाम् ॥ ५६ ॥

सपदि विलिखितोरुरायताक्षी सलिलगतेन नलेन नर्मपूर्वम् ।
भियमभिनयति स्म सा सखीनां चलशफरीपरिघट्टनोपजातम् ॥ ५७ ॥

कुचकलशतटाद्विदर्भजाया परिगलितो नवकुङ्कुमाङ्गरागः ।
सरसि तत इतो जले विसर्पन् बहिरनुराग इवोद्गतो बभासे ॥ ५८ ॥

उपरि परिगतेन कण्ठदघ्ने पयसि वधूजनवक्त्रमण्डलेन ।
प्रथमविकसितं सरोजलस्थं कमलवनं पुनरुक्तशोभमासीत् ॥ ५९ ॥

जलविहृतिजुषा ततो वधूना नयनमवाप्तमतीव पाटलिम्ना ।
नवमधुमदसंभृतामपूर्वामतिललिता बिभराम्बभूव शोभाम् ॥ ६० ॥

अनिभृतजलकेलिपारवश्यादपगतयावकमप्यहो तरुण्या ।
पुनरधिकतरामवाप लक्ष्मीमधरदलं सहजेन पाटलिम्ना ॥ ६१ ॥

अधरदलमयावकं विरेजे नयनमनञ्जनमाप कान्तिमन्याम् ।
वपुरपि सहजेन जातमस्या जनितपरिष्कृति रामणीयकेन ॥ ६२ ॥

इति जलविहृतिं विधाय तन्व्या सह सलिले कमलोत्पलाभिरामे ।
करिपतिरिव सङ्गत. करिण्या पुनरनया सरस समुत्ततार ॥ ६३ ॥

गुरुनिबिडनितम्बभारसक्तस्फुटजलसिक्तदुकूलमूरुमूलम् ।
विवलितदृशि पश्यति प्रिये सा तमभिजघान नवोत्पलेन तन्वी ॥ ६४ ॥

परिहितवसनस्तया तरुण्या मुदितमना मणितोरणाभिरामम् ।
विरचितविविधोपचारमागादथ निजमन्दिरमिन्दिरानिवासम् ॥ ६५ ॥

इति विविधविहारै रञ्जयन् राजपुत्री
भुवमशिषदशेषा भूपतिः पुण्यकीर्ति. ।
अयजत विधिपूर्वा दक्षिणाभि· समग्रै·
क्रतुभिरपि महार्हैरश्वमेधावसानैः ॥ ६६ ॥

अजनयदपि पुण्यैरिन्द्रसेनं कुमारं
दुहितरमपि लक्ष्मीसन्निभामिन्द्रसेनाम् ।
ऋषिविबुधपितॄणामित्थमानृण्यमाप्त्वा
निरविशदखिलानि द्वादशाब्दान् सुखानि ॥ ६७ ॥

इति वामनभट्टबाणकृते नळाभ्युदये
षष्ठ सर्ग ।

अथ सप्तमः सर्गः ।

हरिनां पतय· स्वयंवरं प्रतिनन्द्य त्रिदिव यदागमन् ।
सहसैव तदा व्यलोकयन् पथि सद्वापरमागतं कलिम् ॥ १ ॥

किमिहागमनस्य कारणं युवयोरित्यनुयुक्तवान् हरिः ।
अवलोकयितुं स्वयंवरं दमयन्त्या इति तं कलिर्जगौ ॥ २ ॥

अथ तं निजगाद वासवः समतीतः खलु स स्वयंवरः ।
निषधाधिपतिं नलं वधूरवृणोत् तेन न गम्यतामिति ॥ ३ ॥

कलिराह पुरः शतक्रतुं वद युष्मासु सुरेषु सत्स्वपि ।
अवृणीत वरं नलं वधूरवमानं भवतां कथं सहे ॥ ४ ॥

अनुमन्य वयं समागता दमयन्तीनलयोः समागमम् ।
तमपि त्यज रोषमञ्जसेत्यभिधाय त्रिदिवं ययुः सुराः ॥ ५ ॥

त्रिदिवेषु गतेषु स क्रुधा न्यगदद् द्वापरमन्तिकस्थितम् ।
ज्वलतीव भृशं स्वयंवरात् प्रतिघातं समवाप्य मे मनः ॥ ६ ॥

अवमत्य सुरान् हरित्पतीन् दमयन्तीवरणेन गर्वितम् ।
करवाणि नलं पदच्युतं कुरु साहाय्यकमद्य मे सखे ! ॥ ७ ॥

इति वाचमुदीर्य सोऽभ्यगादतिरोषाकुलितो नलान्तिकम् ।
अथ तत्समयं प्रतीक्षितुर्व्यगमन् द्वादश वत्सराः कलेः ॥ ८ ॥

अवलोक्य परश्रियं खलः परितप्येत विनाप्यपक्रियाम् ।
यदयं कलिरभ्यसूयया चकमे ध्वंसयितुं पदान्नलम् ॥ ९ ॥

कृतसान्ध्यविधिं ततो नलं चरणक्षालनकर्मणा विना ।
प्रविवेश कलिर्महात्मनामपि रन्ध्राणि गवेषयेत् खलः ॥ १० ॥

अथ तस्य सनाभिमासवान् सह मित्रेण स पुष्कराह्वयम् ।
निजगाद नलेन दीव्यतां सममक्षैर्विजयं ददामि ते ॥ ११ ॥

कलिरस्म्यहमेष भूपते! बलवान् द्वापर एष मे सखा ।
विजितिं तव दातुमुत्तमामयमक्षेषु किल प्रवेक्ष्यति ॥ १२ ॥

अचिरेण विजेष्यते भवान् नलमस्यापि पदं ग्रहीष्यति ।
अविशङ्कमुपेहि पृष्ठतो मम सन्देहमतिं च मा कृथाः ॥ १३ ॥

इति तेन स चोदितस्तदा नलमभ्येत्य जगाद पुष्करः ।
सह दीव्य मयाक्षवेदिना ध्रुवमद्यैव भवान् विजेष्यते ॥ १४ ॥

इति पुष्करवाचमुद्धतां निशमय्यासहनेन चेतसा ।
बलिना कलिना प्रचोदितः सहसा देवनमन्वमंस्त सः ॥ १५ ॥

वसुधा सकला च सम्पदं पणमाधाय तयोश्च दीव्यतो· ।
नृपतेरभवत् पराजयो विजय पुष्करभूपतेरभूत् ॥ १६ ॥

अथ मन्त्रिभिराप्तकोविदैर्दमयन्त्या च निवारितोऽपि सन् ।
विजयाय रिपो पुन पुनर्विदधे देवनकर्मणि स्पृहाम् ॥ १७ ॥

अथ सा दमयन्त्यनाश्रयं व्यसनासक्तमवेक्ष्य पार्थिवम् ।
सचिवै सममाह सारथि भुवि वार्ष्णेय इति प्रथां गतम् ॥ १८ ॥

अयि सूत! सुताविमौ नृपो विजितो नेष्यति दासता रिपो· ।
अधिरोप्य रथं तत. पुरान्मम पित्रोस्त्वरया नयान्तिकम् ॥ १९ ॥

मतिमान् स रथस्थितौ सुतौ विनिवेश्याथ विदर्भभूपतौ ।
मनुवशभुवो महामतेर्ऋतुपर्णस्य जगाम सूतताम् ॥ २० ॥

अथ देवनमाचरन् नलो विवशाक्षो विधुरत्वमाययौ ।
वशवर्तिभिरक्षमण्डलै पुनरेन स जिगाय पुष्कर· ॥ २१ ॥

नगराद् बहिरेव सोऽवसद् दिवसांस्त्रीनशनाययार्दित ।
सदकुर्वत नागरा जना न च त पुष्करदण्डभीरव ॥ २२ ॥

अथ कांश्चिदवेक्ष्य भूपति शकुनान् काञ्चनपक्षशालिन ।
उपगम्य शनैरवास्तृणात् परिधानेन स वृत्तिकार्शित· ॥ २३ ॥

विहगा. परिगृह्य तत्क्षण परिधानांशुकमस्य भूपते ।
परुषाक्षरया गिरा शनैरवदन्नम्बरवर्तिनो नलम् ॥ २४ ॥

अयि पुष्करहस्तवर्तिनो वयमक्षास्त्वदपायहेतव ।
गमन हि सवासस्त्व च्युतराज्यस्य न रोचते हि नः ॥ २५ ॥

इति तेषु गतेष्वदृश्यता दमयन्त्या वसनार्धसवृत. ।
अवनम्रमुखो विलज्जितो दयिता तामिति नैषधोऽब्रवीत् ॥ २६ ॥

अयि भामिनि! दैववाञ्चितो वचनं ते सुहृदां हितैषिणाम् ।
अवमत्य च मन्त्रिणामगा स्थितिमेनामहमक्षदेवनात् ॥ २७ ॥

कथयामि हितं तव प्रिये! सहसा त्वं व्रज कुण्डिनं पुरम् ।
क्रथकैशिकदेशगामिनी पदवी सेयमितो विलोक्यते ॥ २८ ॥

इति तस्य निशम्य भाषित दमयन्ती कलगद्गदस्वना ।
परिवाहिभिरश्रुभिस्तनौ स्नपयन्ती निजगाद नैषधम् ॥ २९ ॥

अयि जीवितनाथ! पादयोस्तव शुश्रूषणकर्मणि स्थिताम् ।
समदुःखसुखामपांसुलां कथमन्यामिव मां प्रभाषसे ॥ ३० ॥

अथ चेद्रुचिरस्ति ते विभो! सममावामुपयाव कुण्डिनम् ।
जनकस्तव दास्यति ध्रुवं सकलां सम्पदमत्युदारधीः ॥ ३१ ॥

अथ तामवदत् स भूपतिर्दयिते! त्वां न जहामि वल्लभाम् ।
बहुदेशपरिभ्रमाक्षमा भवतीत्येव भृशं मम व्यथा ॥ ३२ ॥

यदपि त्वमवोचथाः प्रिये! सह याव क्रथकैशिकानिति ।
व्यसने समुपस्थिते कथं प्रति यास्यामि विदर्भभूपतिम् ॥ ३३ ॥

इति तौ परिदेव्य दम्पती सह यान्तौ परिमुच्य तत्पुरम् ।
पदवीमतिवाह्य भूयसीं विपिने कञ्चिदपश्यतां सभाम् ॥ ३४ ॥

कठिनातपतापमापुषीं श्रमखिन्नामनुकम्प्य तां प्रियाम् ।
स तया सह शिश्रिये सभां शयितुं शीतळवातसेविताम् ॥ ३५ ॥

अथ तत्र निषेदुषोस्तयोर्विपिनानोकहपुष्पगन्धिनः ।
अपजह्रुरतीव शीतलाः पवमानाः श्रममध्वसम्भवम् ॥ ३६ ॥

अशयिष्ट नलस्तया समं विवशः स्थण्डिल एव केवले ।
विधिना विषमेण जायते महतामप्यतिदारुणा दशा ॥ ३७ ॥

महता व्यसनेन पीडितो न च निद्रामुपलब्धवान् नलः ।
अवबुध्य ततो व्यतर्कयन्मनसा कातरतामुपेयुषा ॥ ३८ ॥

न रविर्न च मारुतोऽपि या मम पश्यत्यवरोधवर्तिनीम् ।
इतरेव वधूरियं कथं स्वपिति स्थण्डिल एव सुन्दरी ॥ ३९ ॥

मयि दुःखिनि दुःखशालिनी कथमेषा विपिने चरिष्यति ।
रहिता तु मयाभियास्यति स्वजनोपान्तिकमध्वगानुगा ॥ ४० ॥

अथ वा पतिदेवतामिमां परिमुञ्चेयमहं कथं वने ।
परिशुष्यति पद्मिनीव या हृतमूला सलिलान्मया विना ॥ ४१ ॥

मम सम्प्रति नैव जायते कलुषे चेतसि कार्यनिश्चयः ।
वरमेव वनप्रवासतः सुतनोर्बन्धुजनोपसर्पणम् ॥ ४२ ॥

निरुणद्धि वृथा पृथग्गतिं परिधानीकृतमेकमंशुकम् ।
अथ कर्तनमस्य चेद्भवेद् अपयानं निरपायमेव मे ॥ ४३ ॥

इति निश्चितधीर्व्यलोकयत् सविधे कामपि खड्गवल्लरीम् ।
सहसा परिगृह्य ता नलो वनिताया वसन द्विधाकरोत् ॥ ४४ ॥

अपगन्तुमना विसृज्य ता निदधे तत्र पदानि कानिचित् ।
कलिना कलुषीकृतोऽपि सन् पुनरावर्तत सौहृदेन सः ॥ ४५ ॥

अपहाय पुनर्जगाम ता पुनरेयाय सबाष्पलोचन ।
अकरोदतिचञ्चलाशयो बत दोलेव गतागतं नलः ॥ ४६ ॥

दयिता पतिदेवतामिमा परिरक्षन्तु वनस्य देवता. ।
इति वाचमुदीर्य नैषधो निरगादेव विधेर्नियोगत' ॥ ४७ ॥

अथ सा प्रतिबुध्य तत्क्षणादनवेक्ष्यान्तिकशायिनं पतिम् ।
अवलोक्य च कृत्तमशुक परिचुक्रोश नलस्य वल्लभा ॥ ४८ ॥

विललाप च बाष्पवर्षिणीर्विपिनस्था वनदेवता अपि ।
करुणेन रुतेन कुर्वती कुररीव प्रियसङ्गमोज्झिता ॥ ४९ ॥

अयि जीवितनाथ! किन्नु मा त्यजसि प्राणसमामनागसम् ।
परिहासकथास्वपि प्रभो! न हि ते विप्रियमीषदाचरम् ॥ ५० ॥

कृपया परयार्द्रमानसो न भवानीदृशकर्मनिष्ठुर. ।
मम भाग्यविपर्ययेण ते मतिरेषा परिमोहशालिनी ॥ ५१ ॥

अवयाम्यहमक्षदेवनान्[1] प्रभृति त्वा प्रकृतेः परिच्युतम् ।
परिभूतमतिर्विलोक्यते ननु भूतेन च केनचिद् भवान् ॥ ५२ ॥

फणवानिव चन्दनद्रुमं गुणिनं त्वां प्रविवेश यः खल. ।
अतिदुःखितया स वर्तता यदि सत्य पतिदेवतास्म्यहम् ॥ ५३ ॥

अतिगूढतनुर्वनेऽथवा परिहासं वितनोषि मां प्रति ।
दयया मयि दर्शय प्रभो! परिभूतस्मरमात्मविग्रहम् ॥ ५४ ॥

हरितां पतयोऽवमानिता भवदर्थं हि मया स्वयवरे ।
कुपितास्त इमे वितन्वते ध्रुवमन्योन्यावियोगमावयोः ॥ ५५ ॥

भवतः स्मितचन्द्रिकान्वितं कमनीयं वदनेन्दुमण्डलम् ।
क्षणमप्यनवेक्ष्य जीवितं दमयन्त्या कथमीश! धार्यते ॥ ५६ ॥

इति सविलपन्त्यनाथवन्नलमन्वेष्टुमुदश्रुलोचना ।
विपिनं प्रविवेश दुर्गमं करणीयं च किमप्यजानती ॥ ५७ ॥

---

१ अवगच्छामि

अथ तां करुणप्रला[illegible] ।
विवृतास्यमहागुहो बली निजगाराजगरः क्षुधातुरः ॥ ५८ ॥

तमसा शशिनः कलेव सा महतैवाजगरेण जग्रसे ।
अहिना कबळीकृतां प्रियामनुकम्पस्व नलेति चाभ्यधात् ॥ ५९ ॥

अथ तत्र यदृच्छयागतो मृगयुर्वीक्ष्य परं दयापरः ।
द्रुतमेत्य कृपाणधारया शितया तस्य वपुर्व्यदारयत् ॥ ६० ॥

अभिषिच्य सरोजलोचना निजमानीय निकेतनं मुदा ।
समपादयदाशु सुभ्रुवः फलमूलाम्बुभिरेव सत्क्रियाम् ॥ ६१ ॥

अयि! कस्य सुतासि कासि वेत्यनुयुक्ता मृगजीविनामुना ।
अखिलं निजवृत्तमादितः कथयामास तदा तलोदरी ॥ ६२ ॥

अतिमानुषरूपसम्पदं कलशाब्धेरिव कन्यकामिमाम् ।
चकमे मृगयुः स्मरातुरो दमयन्ती पुनरेवमब्रवीत् ॥ ६३ ॥

मृगयो! विपदः समुद्धरन् भवसि त्वं मम धर्मतः पिता ।
अत एव मयि त्यज स्पृहां चिरकालं यदि ते जिजीविषा ॥ ६४ ॥

इति तामभिभाषणोद्यतां स बलादाक्रमितुं प्रचक्रमे ।
दमयन्त्यपि शापवह्निना गमयामास तमन्तकालयम् ॥ ६५ ॥

मृगयुं विनिहत्य सा सती निजचारित्रमयेन तेजसा ।
विशरारुशरारु(सकुले) न बिभेति स्म कुतोऽपि कानने ॥ ६६ ॥

पतिमार्गणकौतुकेन सा सरणिं काञ्चिदुपेत्य जग्मुषी ।
अटवीमतिभीषणामगादतितुङ्गद्रुमलाम्बिताम्बराम् ॥ ६७ ॥

मृगराजनखाङ्कुशावलीदलितानां वनगन्धहस्तिनाम् ।
मणिभिः शिरसः परिच्युतैः परिकीर्णामुडुमण्डलैरिव ॥ ६८ ॥

तरुकोटरवर्तिपन्नगीमुखनिष्ठ्यूतविषानलार्चिषा ।
परिमुग्धमृगीकदम्बकां परिमूर्च्छत्पटुझिल्लिकारवाम् ॥ ६९ ॥

क्वचिदृक्षगणान्धकारितां क्वचिदुद्दामवराहचेष्टिताम् ।
क्वचिदुत्पलपत्रमेचकैर्हरिणीनां नयनैरलङ्कृताम् ॥ ७० ॥

जनिताहिभयां सकण्टकामभितो वञ्चकयूथशालिनीम् ।
कुनृपालमहीमिव स्थितां परिकीर्णामपि पश्यतोहरैः ॥ ७१ ॥

(कुलकम्)

अथ तामटवीमतीत्य सा विलपन्ती दयित विचिन्वती ।
अवलोकयति स्म विस्मिता गिरिमभ्रंलिहशृङ्गसङ्कुलम् ॥ ७२ ॥

कटकच्च्यवमाननिर्झरप्रसरन्निर्भरशीकरोत्करैः ।
परितापविनोदनक्षमं दवसन्तापजुषा तपस्विनाम् ॥ ७३ ॥

शिखरे शिखरे विहारिणां कलकेकानिनदेन बर्हिणाम् ।
रचयन्तमुपान्तवर्तिनां कुशलप्रश्नमिव क्षणे क्षणे ॥ ७४ ॥

(विशेषकम्)

गिरिराज ! विभो ! कृपानिधे ! दयितं मे नलमाशु दर्शय ।
इति त गलिताशयेव सा गिरिमभ्यर्थयते स्म कातरा ॥ ७५ ॥

किमिवाद्भुतमत्र चेतनान् परिपप्रच्छ मृगान् नलस्थितिम् ।
इदमद्भुतमन्वयुङ्क्त यत् प्रतिशैल प्रतिपादप च सा ॥ ७६ ॥

अथ तस्य गिरेरुपान्तिके महितैस्तापसमण्डलैर्वृतम् ।
विषयीकुरुते स्म चक्षुषो दमयन्ती कमनीयमाश्रमम् ॥ ७७ ॥

अथ तानभिवाद्य तापसान् कुशलप्रश्नपरान्निषेदुषी ।
दिवसत्रयकाननभ्रमश्रमखेदापनय चकार सा ॥ ७८ ॥

अथ सा फलमूलतर्पिता परिपृष्टा मुनिभि· कुतूहलात् ।
निजगाद नितान्तखेदिनी निजवृत्तान्तमशेषमादित ॥ ७९ ॥

प्रमुखे तव दुःखमन्ततः शृणु कल्याणि ! सुख भविष्यति ।
अचिराद् दयितेन योक्ष्यसे तनयाभ्यामपि तन्वि ! मा शुचः ॥ ८० ॥

इति ते प्रणिधानचक्षुषो दमयन्तीमपशोकमानसाम् ।
विरचय्य वचोभिरूर्जितैर्मुनयस्तत्र तिरोधिमाययुः ॥ ८१ ॥

क्वचिदप्यनवेक्ष्य सा नलं गुरुशोकोपहता तपस्विनी ।
विपिनभ्रमणानवेक्षिणी सरणि कामपि सा व्यलोकयत् ॥ ८२ ॥

चेदीश्वरस्याथ सुबाहुनाम्न· पुरोपकण्ठं प्रति तत्र यन्तम् ।
ददर्श सार्थ विपिने वरोरु· सह द्विजैस्तत्र जगाम साध्वी ॥ ८३ ॥

रात्रौ पथि द्विरदयूथनिपीडितेन सार्थेन तेन हतशेषवणिग्वृतेन ।
सरक्षिता द्विजगणेन पतिव्रता सा साय विवेश नगरीं कृपणा सुबाहोः ॥ ८४ ॥

तामागतामथ विलोक्य सुबाहुमाता
तेजस्विनीमतिकृशां मलिनार्धवस्त्राम् ।
सत्कृत्य सम्यगनुकम्प्य ततोऽन्वयुङ्क्त
कासि त्वमम्ब! कथयेति दयार्द्रचेता ॥ ८९ ॥

द्यूते जितेन दयितेन वन गतेन सुसौ निकृत्तवसनेन विनाकृताहम् ।
या काचिदस्मि गणिता पतिदेवतासु मां रक्ष मातरिति ता दमयन्त्यवादीत् ॥

आहूय सा पुनरथात्मसुता सुनन्दा-
मभ्यागता पुनरियं पतिदेवता न ।
संरक्ष साधु परिगृह्य सखीमिवैना-
मित्यादिदेश च दिदेश तदीयहस्ते ॥ ८७ ॥

लक्ष्मीरिव त्वमतिशोभनविग्रहासि
का त्व शुभे! कथय सम्यगिति ब्रुवत्याम् ।
तस्यां जुगोप निजवैभवमायताक्षी
तद्रक्षिता तदनु तत्र चिर न्यवात्सीत् ॥ ८८ ॥

इति वामनभट्टबाणविरचिते नलाभ्युदये
सप्तम सर्ग ।

अथाष्टमः सर्गः ।

ततः प्रसुप्तामपहाय भैमीं व्रजन् नलो दु खपरीतचेता ।
ददर्श दावानलदह्यमानं वनं महज्जन्तुशतानुकीर्णम् ॥ १ ॥

शुश्राव तस्मिन् नल! पुण्यकीर्ते! दहत्ययं दावहुताशनो माम् ।
मामुद्धरास्मादिति दीनदीनं भूतस्य कस्यापि रव महान्तम् ॥ २ ॥

आपद्गतोऽप्यार्तरवं निशम्य विवेश तस्मिन्निषधाधिनाथः ।
स्वयं महान्त किल दुःखिनोऽपि परस्य दुःखं नतरां सहन्ते ॥ ३ ॥

भयातुर कुण्डलितं फणीन्द्र विलोकयंस्तत्र नलो दयालु ।
पप्रच्छ कोऽसीति स चाहिराज कार्कोटक स्वं कथयाम्बभूव ॥ ४ ॥

ब्रह्मर्षिशापेन न पारयामि पदात् पद गन्तुमितो दवाग्नेः ।
आमन्यतः कर्तुमिहार्हसि त्व श्रेयांसि दीनोद्धरणेन ते स्यु ॥ ५ ॥

इत्युक्तवन्त भुजगाधिराजमुवाह दोर्भ्यां निषधाधिराज ।
तेनोह्यमानो लघुता जगाम निन्ये स देश च दवाग्निशून्यम् ॥ ६ ॥

निर्बाधमानीयत भूप्रदेशमुन्मोचितो मृत्युमुखाद् भुजङ्ग· ।
उत्स्रष्टुकामं तमुवाच भूय पदानि सङ्ख्याय नल ! व्रजेति ॥ ७ ॥

निधाय भूमौ दशम पदं स दशेति यावद्गणयाञ्चकार ।
मुखेन मुञ्चन् गरळं कराळ तावद् भुजङ्गो दशति स्म भूपम् ॥ ८ ॥

सन्दष्टमात्रो भुजगेन तेन स ह्रस्वबाहुर्विकरालवक्त्र ।
गात्रेण वैवर्ण्यनिकेतनेन शैलूषवत् प्राप शरीरमन्यम् ॥ ९ ॥

विषप्रभावाद् विकृताकृति· सन्नात्मानमालोक्य भृश शुशोच ।
स्वरूपमास्थाय विषण्णमेन भुजङ्गराजोऽपि पुनर्बभाषे ॥ १० ॥

यथा न जानन्ति परे नलं त्वां तथा मया तेऽन्तरधायि रूपम् ।
अनेन सत्येन न बोध्यसे त्वं किञ्चान्यदप्यस्ति विवेश यस्त्वाम् ॥ ११ ॥

दुराशयो द्यूतपथोपदेष्टा त्वद्गात्रलग्नेन स मे विषेण ।
दिवानिशं तापमुपैतु तिष्यो न तेऽस्तु तापो मदनुग्रहेण ॥ १२ ॥

इतः पर ते मदनुग्रहेण विषप्रयुक्ता न भवेच्च पीडा ।
सन्धाय सीमास्वपि शौर्ययुक्तान् विजेष्यसे त्वं विमतानशेषान् ॥ १३ ॥

कृत्वा भवान् बाहुकनामधेय पुरीमयोध्यामृतुपर्णनाम्न ।
इक्ष्वाकुवशप्रभवस्य राज्ञो गत्वा सहानेन करोतु सख्यम् ॥ १४ ॥

तुरङ्गमाणां हृदयं ग्रहीष्यन्नक्षस्य दाता हृदय तवासौ ।
विरोधिनं तेन विजित्य राज्यं करिष्यासि त्वं सकळत्रपुत्र ॥ १५ ॥

दास्यामि दिव्ये नृप ! वाससी ते यदा निजं रूपमवाप्तुमिच्छा ।
मद्रूपमन्तःकरणे निधाय तदार्हसि त्व परिधातुमेते ॥ १६ ॥

आदिश्य राजानमिति प्रहर्षादन्तर्दधे तत्र भुजङ्गराज ।
नलोऽप्यगाद् बाहुकनामधेय पुरीमयोध्यामृतुपर्णनाम्न ॥ १७ ॥

अभ्यागतं तं पटुमश्वयाने शिल्पेषु सर्वेपु च दाक्ष्यवन्तम् ।
नियोजयामास नृपः प्रतीतस्तुरङ्गमाणां द्रुतमाधिपत्ये ॥ १८ ॥

ततः स वार्ष्णेयममुष्य सूत सूतं स्वकं जीवलनामधेयम् ।
कार्येषु सर्वेष्वपि बाहुकस्य साह्यायक कर्तुमुभौ न्ययुङ्क्त ॥ १९ ॥

ततो वियुक्तामनुचिन्त्य भैमीं प्रदेशात् प्रलपन्नजस्रम् ।
अलब्धनिद्रो नृपतिः पुरीं तामज्ञातवासश्चिरमध्युवास ॥ २० ॥

इत्थं तदा द्यूतहृताधिपत्ये नष्टे नले तत्र सहैव भैम्या ।
भीमो नृपः शोकसमाकुलात्मा विवेद न क्वापि तयोः प्रवृत्तिम् ॥ २१ ॥

विज्ञातुकामश्च तयोरुदन्तं प्रस्थापयामास बहून् द्विजेन्द्रान् ।
तद्दर्शने साङ्गिरते स्म तेषां ग्रामेण सार्धं च गवां सहस्रम् ॥ २२ ॥

अन्वेषमाणाः पृथिवीमशेषां ते बभ्रमुस्तेषु सुदेवनामा ।
पुण्याहहेतोर्निबिडं द्विजेन्द्रैश्चेदिपुरे प्रलभ्यमानात् ॥ २३ ॥

ततस्सुनन्दासविधे वसन्तीमपश्यदन्यामिव भीमकन्याम् ।
पत्युर्वियोगप्रभवं विषादं प्रत्यक्षयन्तीं वपुषा कृशेन ॥ २४ ॥

मन्दप्रकाशां मलपङ्कदिग्धां शिखां कृशानोरिव धूमनद्धाम् ।
दीनां दिनानामिव चन्द्रलेखां नदीमिव क्षीणजलां निदाघे ॥ २५ ॥

ततः सुदेवः समुपेत्य भैमीमभाषत स्वस्तिगिराभिवर्ध्य ।
कल्याणि! भीमस्य पितुः सकाशान्नष्टां विचेतुं भवतीमिहागाम् ॥ २६ ॥

नलस्य जामातुरदर्शनेन तथा भवत्या क्लिश्यमानमासौ ।
भीमो नृपः सा जननी तवापि कष्टां दशामन्वहमश्नुवाते ॥ २७ ॥

वार्ष्णेयनीतौ सुखिनौ सुतौ ते सुखान्वितो बन्धुजनोऽप्यमीषाम् ।
अस्त्येव शोकोऽयमदर्शनेन विनष्टयोर्वां विपिनान्तराळे ॥ २८ ॥

श्रुत्वा सुदेवस्य गिरं मुदा तं ननाम बाष्पाकुलिताक्षिपद्मा ।
पप्रच्छ विज्ञातचरं द्विजं सा पुनः पुनर्बन्धुजनस्य वार्ताम् ॥ २९ ॥

दृष्ट्वाह तं प्राह सुबाहुमाता कैषाथवा कस्य वधूर्वराङ्गी ।
केन प्रयाता वनवासदुःखमाचक्ष्व विप्राखिलमञ्जसेति ॥ ३० ॥

ततः सुदेवो निजगाद सैषा भीमस्य पुत्री दमयन्त्यभिख्या ।
भर्त्रा समं द्यूतपराजितेन विभ्रष्टराज्येन वनं प्रविष्टा ॥ ३१ ॥

अस्याश्च पत्युश्च गवेषणाय भीमेन विप्राः शतशो नियुक्ताः ।
भाग्येन मे हन्त पुराकृतेन सैषा चिरादक्षिपथं प्रयाता ॥ ३२ ॥

अथ द्विजातेर्वचनं निशम्य विमुक्तबाष्पाम्बु सुबाहुमाता ।
आश्लिष्य भैमीं सहसा बभाषे पुत्रीमिवैनां बहुमन्यमाना ॥ ३३ ॥

अहं च माता च तवापि वत्से ! सुते दशार्णाधिपतेः सुदाम्नः ।
तस्मात् सुता मे भवसि त्वमेवमालोक्य शोचाम्यतिथीकृता त्वाम् ॥ ३४ ॥

अस्मिन्ननाथेव गृहे मदीये तूष्णीं सुनन्दासविधे न्यवात्सीः ।
तव स्वरूपाकथनेन साहमभूवमेव खलु मन्दभाग्या ॥ ३५ ॥

इत्यूचुषीं तां विनयेन भैमी विज्ञाय मातुर्भगिनीं प्रणम्य ।
आलिङ्ग्य भूयोऽपि सबाष्पकण्ठामुवाच सा मातरमादरेण ॥ ३६ ॥

सुखं न्यवात्सं सविधे भवत्या मत्तः सुनन्दा मनुषे न मान्याम् ।
बन्धाववविज्ञातचरेऽपि पुंसां मुह्यन्ति चित्तानि विनैव हेतुम् ॥ ३७ ॥

मातुः प्रियं कर्तुमिहार्हसि त्वं ममाधुना नैव सहे विलम्बम् ।
मया च पित्रा च शिशू वियुक्तौ दीनौ भवेतामियता दिनेन ॥ ३८ ॥

तन्मां विदर्भाधिपतेः सकाशं प्रस्थापयेथा निजसैन्यगुप्ताम् ।
अभ्युत्सहे बन्धुजनावलोकादन्तर्गतं शोकतमो निहन्तुम् ॥ ३९ ॥

आकर्ण्य माता वचनं तदीयं निवेद्य पुत्राय तदेतिवृत्तम् ।
आरोप्य भैमीं चतुरन्तयानं प्रस्थापयामास पितुः सकाशम् ॥ ४० ॥

अन्वीयमाना महता बलेन द्विजं पुरस्कृत्य सुदेवसंज्ञम् ।
विश्रम्य विश्रम्य पथि प्रयाणे समाससाद क्रमशो विदर्भान् ॥ ४१ ॥

अमान्तमन्तःकरणप्रमोदमङ्गेन रोमाञ्चमयेन मुञ्चन् ।
प्रत्युज्जगाम क्रथकैशिकेन्द्रस्तदा प्रसूता च सुतां स मेने ॥ ४२ ॥

सा तत्र मातापितरौ प्रणम्य प्रमोदयामास चिराय बन्धून् ।
परां मुदं पौरजनः प्रपेदे लब्ध्वेव नष्टं द्रविणं दरिद्रः ॥ ४३ ॥

इत्थं विनष्टां तनयामवाप्य प्रमोदमानः क्रथकैशिकेन्द्रः ।
ददौ सुदेवाय यथाप्रतिज्ञं ग्रामं सहस्रं च गवामुदारः ॥ ४४ ॥

सम्मानिता सातिशयं पितृभ्यामेकामुषित्वा रजनीं प्रभाते ।
सन्दर्शनं पत्युरवेक्षमाणा शोकातुरा मातरमाबभाषे ॥ ४५ ॥

पतिव्रतानां किल मानुषीणां मातः! पतिं दैवतमामनन्ति ।
विनाकृतायाः मम तेन पत्या किं वा फलं जीवितधारणेन ॥ ४६ ॥

वाञ्छा यदि स्यान्मम जीविते ते पत्युर्यतेथाः परिमार्गणाय ।
निवेदयेथा जनकाय मे त्वं सञ्चिन्तयेदेष तदभ्युपायम् ॥ ४७ ॥

तथेति तस्या' प्रतिपद्य वाच भीमाय राज्ञी कथयाञ्चकार ।
स चिन्तयामास वने विनष्टमन्वेषयिष्यन् पतिमात्मजाया ॥ ४८ ॥
पर्णादमुख्यानथ स द्विजेन्द्रान् परेङ्गितज्ञानकलाविदग्धान् ।
आहूय समान्य विदर्भराज प्रस्थापयामास नल विचेतुम् ॥ ४९ ॥
वासांसि रत्नानि वसूनि दत्वा समुत्सुका सा पतिदर्शनेन ।
समानयन्ती मधुरैर्वचोभिस्तानाह भैमी रहसि द्विजेन्द्रान् ॥ ५० ॥
ग्रामेषु देशेषु पुरेषु यूय प्रच्छन्नवेषेण परिभ्रमन्त ।
दारिद्र्यदोषादिव याचमाना भर्त्तारमन्विच्छत मे विनष्टम् ॥ ५१ ॥
प्रशान्तसत्त्वेषु तपोधनाना महात्मनामाश्रममण्डलेषु ।
निजेन रूपेण वसेत् स किं वा रूपान्तरं किञ्चन धारयेद्वा ॥ ५२ ॥
परिच्युत स्वस्य पदात् समृद्धात् स वृत्तये याचितुमक्षम सन् ।
कन्दस्य मूलस्य फलस्य हेतोर्वनेषु किं वा वसति विदध्यात् ॥ ५३ ॥
सभासु सर्वासु महीसुराणा नरेश्वगणामपि मन्दिरेषु ।
गृहेषु वाप्युत्सवसङ्कुलेषु वदन्तु मे वाचमिमा भ्रमन्त ॥ ५४ ॥
को वा नृशंस पुरुषो विमुञ्चेत् कृत्तार्धवस्त्रा कृपणां प्रसुप्ताम् ।
भार्यां प्रियां प्राणसमामनाथा कृपाविहीनो विजने वनान्ते ॥ ५५ ॥
इत्यूचुषा वो वचनप्रसङ्गे य कोऽपि तिष्ठेद्यदि दत्तकर्ण ।
प्रत्युत्तरं वा भवता प्रदद्यात् ज्ञेय स कोऽसाविति यत्नपूर्वम् ॥ ५६ ॥
यद्यस्ति तेनाभिहितं वचस्तन्मह्य भवद्भि प्रतिपादनीयम् ।
वैराग्यभाजो विषयार्थिनोऽपि चिकीर्षित तस्य च वेदनीयम् ॥ ५७ ॥

इति निगदितवत्या तत्र भैम्या निदेशान्नलविचयनकृत्ये नित्यबद्धाभिलाषा ।
गिरिवनपुरदेशग्रामसौभाग्यलक्ष्मी(ह्ठ)हृतमनसस्ते बभ्रमु' क्ष्मामशेषाम् ॥ ५८ ॥

इति वामनभट्टबाणविरचिते नलाभ्युदये

अष्टम सर्ग समाप्त ।

१ 'प्रसितोत्सुकाभ्या तृतीया च' (२-३-४४) इति तृतीया